

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та державного управління

ВПЛИВ ФІНАНСОВО-ПОЛІТИЧНИХ ГРУП
НА ПУБЛІЧНУ ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи _____
спеціальності

052 Політологія

(шифр і назва спеціальності)

_____
Макогон Наталія Анатоліївна

(прізвище та ініціали)

Керівник к.політ.н., доц. Недокус І.С.

(прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(прізвище та ініціали, кафедра, університет)

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 6

від „02” грудня 2021 р.

зав. кафедри _____ проф. Круглашов А.М.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

	ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВО-ПОЛІТИЧНИХ ГРУП	6
1.1	<i>Теоретико-методологічні засади вивчення фінансово-політичних груп</i>	6
1.2	<i>Джерельна база дослідження</i>	20
РОЗДІЛ 2	СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПОЛІТИЧНИХ ГРУП ЯК СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	23
2.1	<i>Умови виникнення та шляхи збагачення великого капіталу в Україні</i>	23
2.2	<i>Основні етапи формування вітчизняних фінансово-політичних груп</i>	35
2.3	<i>Інструменти впливу фінансово-політичних груп на реалізацію державної політики в Україні</i>	53
РОЗДІЛ 3	ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПОЛІТИЧНИХ ГРУП: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ	71
3.1	<i>Зарубіжні практики узгодження інтересів представників великого капіталу та влади</i>	71
3.2	<i>Фінансово-політичні групи як суб'єкти публічної політики в Чернівецькій області</i>	82
	ВИСНОВКИ	92
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98
	ДОДАТКИ	106

ВСТУП

Актуальність. Однією з умов визнання України як цивілізованого суб'єкта міжнародних відносин є розв'язання проблеми злиття великого бізнесу і владних інституцій в державі. Адже сьогодні в політичному та соціально-економічному житті нашої країни домінує застосування представниками фінансово-політичних груп неpubлічних механізмів узгодження власних інтересів за допомогою владного ресурсу. Цей вплив характеризується такими ознаками: системним контролем за політичними відносинами й економічним простором; стратегічним та оперативним втручанням у процес підготовки, розгляду та ухвалення політико-управлінських рішень; установленням різних преференцій, пільг, квот для окремих фінансово-промислових груп; нехтуванням розв'язанням нагальних суспільно-важливих проблем на користь забезпечення вузькокорпоративних інтересів; гальмуванням процесів демократизації політичної системи України та стагнацією темпів економічного розвитку, що в підсумку детермінує консервацію існуючої моделі суспільно-політичних і економічних відносин.

Актуальність теми магістерської роботи полягає у спробі дослідження ефективної системи взаємодії великого капіталу, органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні. На відміну від держав консолідованої демократії, сталими традиціями функціонування політичної та економічної систем, суспільства перехідного типу характеризується домінування неформальних відносин провідних фінансово-політичних груп та влади. За умови існування перманентної нестабільності в політичному та економічному житті нашої держави великі корпорації втрачають виключно економічні риси і набувають нових рис, що дають підстави класифікувати такі об'єднання як фінансово-політичні. Для вітчизняних фінансово-політичних груп характерним є поєднання економічних, політичних і адміністративно-управлінських інструментів впливу для реалізації приватних та корпоративних інтересів.

Метою магістерської роботи є дослідження основних механізмів формування та функціонування фінансово-політичних груп в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити *наступні завдання:*

- систематизувати теоретико-методологічні підходи до вивчення фінансово-політичних груп;
- проаналізувати умови виникнення та основні етапи формування вітчизняних фінансово-політичних груп;
- висвітлити інструменти впливу фінансово-політичних груп на реалізацію державної політики в Україні;
- розкрити зарубіжні практики узгодження інтересів представників великого капіталу та влади;
- охарактеризувати фінансово-політичні групи як суб'єктів публічної політики в Чернівецькій області;

Об'єктом магістерського дослідження є фінансово-політичні групи як суб'єкти публічної політики в Україні.

Предметом дослідження є вплив фінансово-політичних груп на публічну політику в Україні.

Методологія дослідження. Для вивчення взаємин великого капіталу та владних інституцій у магістерській роботі було застосовано наступні дослідницькі методи. Зокрема, *системний* метод використано для розкриття сутності, умов виникнення та основних шляхів збагачення фінансово-політичних груп. *Історичний* метод допоміг проаналізувати передумови і процес становлення фінансово-політичних груп як у зарубіжних країнах, так і в Україні. *Структурно-функціональний* метод застосовано для виявлення механізмів взаємодії корпоративних утворень і політичного істеблїшменту в умовах домінування патрон-клієнтських відносин. *Порівняльний* метод використано для аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду впливу фінансово-політичних груп на процес підготовки та ухвалення державно-управлінських рішень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

доопрацьовано характеристику основних етапів формування та функціонування фінансово-політичних груп в Україні як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях;

доповнено набір механізмів обмеження впливу фінансово-політичних груп на процес підготовки та ухвалення державно-управлінських рішень в Україні: інституалізація лобістської діяльності в Україні, удосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері тощо.

Практичне значення. Висновки магістерської роботи можуть бути використані:

для удосконалення нормативно-правового забезпечення у даній сфері;

для формування та використання механізмів загальнодержавної та регіональної політики;

для підготовки фахівців спеціальностей «Політологія», «Публічне управління та адміністрування» та інших.

Поставлена мета і завдання визначили структуру роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг магістерської роботи 97 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВО-ПОЛІТИЧНИХ ГРУП

1.1. Теоретико-методологічні засади вивчення фінансово-політичних груп

Дослідження проблем сучасної політики України вимагає з'ясування особливостей функціонування зацікавлених груп у сфері політики для налагодження політичних, економічних та соціальних відносин. Однією з ключових суспільних вимог для українського державотворення є розв'язання проблеми нерівномірності розподілу благ в українському суспільстві та величезний вплив великого капіталу на формування політико-владних відносин в нашій країні.

Все це зумовило виникнення в політичній науці значної кількості термінів і понять, які визначають характер впливу великого капіталу на підготовку, ухвалення та реалізацію державної політики в Україні. Так, серед вітчизняних науковців впродовж тривалого періоду відбувається жвава дискусія щодо такого поняття як «група інтересів». Зокрема, український вчений Ю.Сабанадзе здійснив спробу узагальнити існуючі теоретико-методологічні підходи до розуміння поняття та пропонує її визначення як «організації, що об'єднують громадян на основі тих чи інших специфічних цілей або функцій, артикулюють колективні вимоги та шукають оптимальні шляхи їх просування переважно через вплив на прийняття політичних рішень» [81, с. 18].

Відомий англійський політолог К. Томас у своїй монографії «Перші світові групи інтересів: порівняльна перспектива» [92, с. 16–21], виокремив десять провідних чинників, які визначають особливості взаємин груп інтересів та формуванням державної політики у країнах з консолідованою демократією. Дослідження цих чинників повинно здійснюватися на чотирьох рівнях: політичній та соціально-економічній; інституціональній; сфері

ухвалення управлінських рішень; системі взаємин зацікавлених сторін. До першої площини відносяться такі чинники:

- 1) політичні взаємини та соціально-економічна система;
- 2) внутрішні ознаки функціонування груп інтересів.

До інституціональної площини відносяться:

- 1) формальний поділ правового суверенітету;
- 2) характеристика політичних партій;
- 3) взаємини між групами інтересів.

До площини ухвалення політичного рішення належать наступні чинники:

- 1) ступінь централізації/децентралізації процедури ухвалення політичного рішення;
- 2) відмінності інтерпретації публічних дій та політичних витрат.

Система взаємин зацікавлених передбачає:

- 1) особливості відносин у системі «політичні актори–виробники–групи інтересів»;
- 2) їх взаємини з неприбутковим сектором.

Досліджуючи вказані проблеми, варто використовувати типологію груп інтересів французького вченого Ж. Блонделя, яка базується на способі зв'язку між членами групи і характері її діяльності [92, с. 210–215]. Ж. Блондель виокремлює два основних «полюси» груп інтересів: групи «за звичаєм» та інституціональні групи.

Групи «за звичаєм» формуються на основі патріархальних утворень. У більшості країн входження до групи «за звичаєм» є не тільки статусним моментом, а, насамперед, механізмом забезпечення доступу до фінансових та матеріальних ресурсів і владних інструментів. Приєднання нових представників до складу груп «за звичаєм» практично неможливе, адже статус передається спадково. У групах «за звичаєм» головним інструментом реалізації групових інтересів є не формальні інституції, а персональні контакти з високопосадовцями, представниками великого капіталу тощо.

Насамперед, даний тип груп інтересів характерний для неконсолідованих демократій, держав перехідного типу.

Інституціональні групи інтересів формуються у середовищі легальних і нормативно визначених організацій у системі апарату держави. Впливовість цих груп інтересів визначається близькістю до центрів ухвалення політико-адміністративних рішень. До таких груп відносяться різноманітні лобістські утворення в парламенті, уряді, які виконують функції медіаторів між державою та суспільством. До «нечистих»/«гібридних» груп інтересів належать «групи захисту» та «групи підтримки», які характерні для усіх суспільств. «Групи захисту» намагаються, на думку Ж. Блонделя, захищати інтереси власних прибічників. Дані групи представляють, насамперед, інтереси соціально-економічного напрямку. До цієї групи інтересів варто віднести фінансово-промислові групи, профспілки, асоціації, корпорації, товариства захисту прав споживачів тощо. «Групи підтримки» зосереджують свої зусилля на конкретних, подекуди ситуативних цілях. До вказаних груп інтересів, насамперед, відносять рухи «за» підтримку інтеграції держави в ті чи інші міжнародні організації, союзи, рухи «проти» міграційної, податкової політики тощо.

Французький політолог М. Дюверже запропонував термін «групи тиску» як синонім політичних груп інтересів [33, с. 261]. Автор виокремив наступні два типи груп тиску: ексклюзивні (*exclusive*), які перебувають у взаєминах тільки з інститутами держави та неповні (*partial*) –контактують з іншими утвореннями, крім державних [33, с. 268–271].

Надалі концепт «груп тиску» вивчали відомі політологи. Зокрема, американський вчений Г. Джордан виокремлює наступні основні характеристики сучасних груп тиску:

по-перше, вони утворюються для досягнення конкретної політичної мети та уособлюють чітко виражені колективні інтереси;

по-друге, їх мета є досяжною та після реалізації такої мети група тиску може розформуватись;

по-третьє, таку групи тиску є, насамперед, неурядовими організаціями;
по-четверте, метою сучасних груп тиску є можливість безпосередньо впливати на державну політику;

по-п'яте, характерною рисою груп тиску є наявність формалізованого добровільного індивідуального членства;

по-шосте, до ознак сучасних груп тиску автор відносить можливість для рядових членів реалізувати контроль над вищим керівництвом за допомогою інструментів цілепокладання та вибору засобів для їх досягнення;

по-сьоме, великий капітал акумулюється за допомогою системи членських внесків;

по-восьме, членство групи тиску включає кореляцію індивідуальних цілей колективним діям і навпаки;

по-дев'яте, сучасна група тиску існує впродовж достатньо тривалого періоду часу [27].

Дослідник зазначає, що групи тиску в різних ситуаціях можуть не демонструвати усіх вказаних характеристик. Зокрема, на думку Г. Джордана: для значної кількості сучасних груп тиску політична діяльність не є першочерговою, а виступає допоміжним інструментом; окремі групи є закритими і не проводять політики масового рекрутування; деякі групи тиску можуть фінансуватися з інших джерел, крім членських внесків; демократія всередині групи тиску може бути умовною або взагалі відсутньою; група тиску виступає поєднанням різних зацікавлених груп, а не тільки окремих її членів; за конкретної ситуації бюрократія, великий капітал, інші ситуативні об'єднання можуть позиціонуватись як групи тиску – не будучи такими по суті тощо.

Варто наголосити, що терміни «групи інтересів» і «групи тиску», на нашу думку, повною мірою не висвітлюють особливості функціонування зацікавлених груп (зокрема специфіку впливу великого капіталу на державну політику) в системі публічної політики, особливо у неконсолідованих демократіях. Адже для нестабільних демократій характерним є визначальний

вплив неформальних інституцій великого капіталу в системі державних органів. Наслідком цього є розквіт корупції в державному апараті.

Для характеристики політичних систем з наявністю злиття великого капіталу та державних інституцій, зокрема і в Україні, у політичному дискурсі часто вживають такі терміни, як «олігархія» і «олігарх». Олігархія (грец. *oligarchia*, *oligos* – малочислений і *arche* – влада) – це «така форма правління державою, де влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів) і відповідає не державним, а їх особистісним інтересам» [36, с. 373].

Значна частина науковців виокремлює два види олігархії: аристократичну і фінансову. Аристократична олігархія характеризується концентрацією влади (економічної і політичної) в руках невеликої групи людей (аристократів). Вказаний вид олігархії характерний для античних часів, середньовіччя тощо. Фінансова олігархія поширена, насамперед, у сфері економіки і поширює свій вплив та контроль на різні сфери життєдіяльності суспільства. Фінансові олігархії демонструють значний рівень концентрації національних благ, фінансового капіталу в руках невеликої групи монополістів. Проте обидва види призводять до тотального відчуження більшості населення країни від процесу ухвалення рішень.

На думку дослідника процесів олігархізації В. Глазунова, сучасні олігархічні тенденції можуть збільшуватись, насамперед:

за умов послаблення впливу традиційних регулятивних інструментів (права, моралі, традицій тощо);

за умов недосконалості законодавства й існування нестабільного інституційного середовища;

за умов, коли домінує політична здатність конкретних заінтересованих груп змінювати законодавче забезпечення для реалізації власних інтересів [19, с. 22].

На нашу думку, термін «олігарх» є надто широким і часто вживається для визначення системи великого капіталу загалом. Як вважає західний

вчений С. Фортеск'ю, термін «олігарх» «настільки широко використовується, що його використання виглядає справжнім збоченням» [100, с. 8]. Можна визначити декілька причин, які вимагають обережного застосування цього поняття у дослідженні взаємин великого капіталу і органів державної влади у неконсолідованих демократіях, зокрема в Україні.

1. Суперечливість вживання терміну «олігарх». Німецький професор Г.-Х. Шредер наголосив, що «цей термін надмірно використовується в політичній полеміці, причому настільки не визначено, що широка публіка вкладає в нього абсолютно суперечливий зміст» [92, с. 50].

2. Загалом більшість тих, кого ми відносимо до «олігархів» не намагались стати такими. Олігархи не воліли зосереджувати у своїх руках «усю повноту влади». Ну думку дослідника пострадянського простору А. Аслунда, правильним буде, досліджуючи великий капітал у цих країнах, використовувати поняття «плутократи», «адже їхня мета – збагачуватися, а не керувати державою» [2, с. 49]. Адже, вважає автор, плутократія – це такий державний лад, який передбачає, що політична влада «формально і фактично належить заможній верхівці панівних класів (плутократам) і в структурі якого центральне місце належить володарям фінансового капіталу – банкірам; панування багатіїв, які завдяки своєму багатству активно впливають на державні владні інституції, внутрішню і зовнішню політику держави» [65, с. 490–491].

3. Переважна більшість дослідників і пересічних громадян, вживаючи термін «олігарх», вкладає у це поняття, свідомо чи підсвідомо, негативний контекст, що пов'язано ще з давньогрецьким досвідом, де олігархія вважалася неправильною формою державного правління. Таке трактування зустрічається у працях Платона та Аристотеля. В українській політичній практиці, за умов глибокого соціального розшарування негатив терміну «олігарх» посилюється. Такий підхід, на нашу думку, створює складні умови для неупередженого дослідження взаємин представників великого капіталу з органами державної влади.

4. Класичне тлумачення «олігархії» визначає її як «владу в руках кількох осіб», що ставить питання про можливість використання означеного поняття в однині. На думку вітчизняних науковців, правильно вживати термін «олігархічні групи» або «олігархічні клани» з метою уникнути персоналізації проявів «олігархії» й розуміння того, що жоден із олігархів, не міг би одноосібно впливати на роботу здійснюють не через офіційні канали, а за допомогою неформальних інститутів [92, с. 47]. Також, терміни «олігархи» та «олігархія», не відтворюють в значній мірі специфіку функціонування великого капіталу в системі публічної політики в Україні. Насамперед тому, що так звані «олігархи» є в багатьох інших, зокрема, розвинутих державах і в країнах із достатньо високим рівнем розвитку, проте їх взаємини з органами державної влади суттєво відрізняються від української практики. Як зазначає А.Аслунд: «сильні олігархічні угруповання звичні також у країнах із добрим (ефективним) врядуванням, таких як Канада, Фінляндія та Швеція. Насправді олігархія – це нормальний стан корпоративного врядування у більшій частині світу» [92, с. 48].

Ще одним терміном, який використовують дослідники та громадяни при характеристиці взаємин великого капіталу і влади є «клани» або «олігархічні клани». Клан (clan, з кельт. Clann сім'я, нащадки) – 1) рід, родова община в ірландців і шотландців; 2) у переносному значенні – «впливова група осіб, що у своїй переважній більшості пов'язана родинними зв'язками й укорінилася в тій чи іншій ланці влади» [101, с. 535].

Іншими словами клани – це об'єднання, які сформовані на основі сімейно-родового принципу. Клани поєднують доволі суперечливі характеристики: водночас патріархальних колективів і сучасних політичних об'єднань. Найчастіше ядром клану є невелика група представників політичної еліти, які наділені спільним уявленням про спорідненість і, насамперед, згуртовані навколо глави клану. Побудова клану характеризується не тільки елітарним ядром, але й розгалуженою мережею клієнтів із органів державної влади.

Саме представники влади гарантують забезпечують вплив клану на систему прийняття державно-управлінських рішень. Загалом клани формуються стихійно і є системою неформальних відносин, що існують у більшості суспільств. Метою діяльності кланів є реалізація власних інтересів через формування такої політичної і соціально-економічної системи, де вони відіграватимуть провідну роль. Ядром клану є «патрон-клієнтські відносини, а саме: приватні і неформальні відносини між патроном та його підопічним (клієнтом), що виходять із нерівності у володінні ресурсами влади, різниці у соціальних статусах, взаємних зобов'язаннях та зацікавленості» [81, с. 70]

Американський вчений М. Дальтон, виділив п'ять типів кланів, які притаманні більшості відносин великого капіталу та державних структур:

симбіотичний клан із вертикальною структурою, що утворюється однією людиною з високим становищем в органах державної влади. Через відносини взаємної підтримки вибудовується зв'язок між посадовцем високого рівня й чиновниками нижньої та середньої ланки. Цей зв'язок посилюється через фінансову спільність, обмін послугами та взаємною підтримкою в критичних ситуаціях;

паразитичний клан із вертикальною структурою. Даний тип характеризується асиметричністю послуг, які надаються членам клану. Паразитичний клан включає, крім патронів і клієнтів, і третю категорію учасників – «фаворитів». Саме «фаворити» отримують «левову» частку фінансів від патрона, проте повинні гарантувати відданість клану решти членів «родини». Визначена структура клану вимагає від рядових учасників дій на його благо;

захисний клан із горизонтальною структурою. Такий тип формується в умовах політичної, економічної, безпекової, соціальної нестабільності. За цих умов представники органів державної влади зосереджують свої зусилля задля протистояння змінам, які можуть бути зовнішніми чи внутрішніми;

агресивний клан із горизонтальною структурою. Такий клан формується як об'єднання різних групових інтересів і, насамперед, бореться за зміну балансу сил на власну користь. Провідною умовою утворення цього типу клану є ресурсна рівність членів організації. Загалом, агресивні клани існують доти, поки не буде досягнута головна мета – захоплення влади;

випадковий клан виникає ситуативно, на основі особистих взаємин, спільності інтересів і взаємних послуг [92, с. 46].

На думку вітчизняного дослідника Ю. Сабанадзе, клани, що сформувалися на пострадянському просторі, володіють трьома видами ресурсів:

економічними: активи підприємств, фінансові ресурси, матеріальні цінності тощо;

адміністративно-політичними: контроль над органами державної влади й посадовими особами;

силовими: контроль правоохоронними органами, армійськими структурами та добровольчими батальйони, охоронними фірмами, «тітушками» [81, с. 69].

Загалом, термін «клан» у політичній практиці України може застосовуватись для дослідження зацікавлених груп у суспільстві. Проте українська політико-управлінська дійсність з її нестабільним інституційним середовищем представлена ситуативними договорами та домовленостями між різними групами (інколи з протилежними інтересами), а також обов'язковою наявністю величезних промислових та фінансових потужностей у структурі груп інтересів. Тому «кланам» притаманна стабільність відносин членів такої організації, насамперед, завдяки родинним.

Проте, на нашу думку, варто використовувати для характеристики взаємодії великого капіталу і влади в Україні термін *фінансово-промислова група*. Це пояснюється тим, що основними напрямками надприбутку в нашій країні є фінансова сфера та промисловість, зокрема видобуток і експорт

сировини. Як зазначають українські дослідники О. Сушко та С. Телешун, з часом фінансово-промислові групи перетворюються у фінансово-політичні групи у результаті взаємодії з владними структурами.

Перші ФПГ виникли на основі горизонтальних зв'язків в результаті об'єднання чи кооперації підприємств однієї галузі. Надалі зосередження капіталу почало набувати ознак вертикальності. У результаті, сучасні ФПГ – це «фінансово-індустріально-комерційні комплекси, які є фінансово-промисловими конгломератами з розвинутими одночасно як горизонтальними, так і вертикальними зв'язки між його структурними елементами» [70, с. 156–157].

Таке трактування дає змогу виділити три типи фінансово-промислових груп: вертикальні, горизонтальні та конгломератні (або диверсифіковані). Вертикальні ФПГ – це об'єднання ресурсів під єдиною фінансовою установою, яка реалізує контроль за організаціями, найчастіше з'єднаними певним технологічним ланцюгом в одній сфері економіки. Горизонтальні ФПГ – це об'єднання під єдиним контролем фінансової установи декількох підприємств, які мають повний технологічний цикл в кількох галузях. Конгломератні ФПГ є об'єднаннями різноманітних підприємств, які не пов'язані між собою єдиним технологічним циклом або галузевою належністю, під контролем єдиної фінансової установи.

Доцільність аналізу діяльності ФПГ у неконсолідованих демократіях зумовлена їх реальною здатністю впливати на різноманітні процеси в державі і визначати основні напрями реформування. У науковій літературі не існує однозначного визначення терміну «фінансово-промислова група». Окрім цього поняття, часто, аналізуючи відносини такого типу, вживають й інші поняття: «промислово-фінансова група», «фінансово-промислова корпорація», «промислова корпорація», «інтегрована бізнес-група», «економічні групи» тощо. Зокрема, дослідник процесів взаємодії великого капіталу та влади Я. Паппе замість поняття «фінансово-промислова група» застосовує поняття «інтегрована бізнес-група» [60]. Інтегрована бізнес-група,

на його думку, – «це система економічних агентів (юридичних та фізичних осіб, які ведуть господарську діяльність) із жорстко керованим холдингом та чіткою системою ієрархії й управління». У свою чергу, серед інтегрованих бізнес-груп Я. Паппе виокремлює майнові (засновані на майнових відносинах) та управлінські (засновані на управлінських відносинах).

У свою чергу, В. Лаптев вважає, що фінансово-промислова група – це «сукупність юридичних осіб, що діють як основні та дочірні компанії та повністю або частково об'єднали свої матеріальні та нематеріальні активи (система участі) на основі договору про створення фінансово-промислової групи з метою технологічної або економічної інтеграції для реалізації інвестиційних та інших проектів та програм, що направлені на збільшення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту товарів і послуг, підвищення ефективності виробництва, створення нових робочих місць» [53, с. 33].

Українські вчені Є. Воробйов та В. Золотухін характеризують ФПГ як «диверсифіковану структуру корпоративного типу, утворену в результаті об'єднання капіталів підприємств, кредитно-фінансових та інвестиційних інститутів, а також інших організацій з метою максимізації прибутку і рентабельності, підвищення ефективності виробничих та фінансових операцій, посилення конкурентоспроможності на зовнішньому і внутрішньому ринках» [14, с. 261].

Узагальнюючи названі підходи, можна зрозуміти, що до складу ФПГ можуть входити як комерційні, так і некомерційні структури, у тому числі й іноземні підприємства та організації. При цьому важливою характеристикою є наявність організацій, що працюють у сфері виробництва товарів/послуг, а також банків та/або інших фінансово-кредитних установ (інвестиційні фонди, страхові компанії/фонди, недержавні пенсійні фонди), які виступають серцевиною фінансово-промислової групи.

У консолідованих демократіях країн утворення ФПГ відбувається на основі ключових принципів демократичних та відкритих суспільств, що

означає існування чітко визначено інституціональної системи взаємодії великого бізнесу, держави та громадянського суспільства з максимально можливим дистанціюванням бізнесу та влади (великий капітал є учасником політичних відносин лише за посередництва формалізованих структур). У свою чергу, в країна неконсолідованої демократії, ФПГ найбільш пристосовані до радикальних політичних та соціально-економічних реформ.

Проте за умови неконсолідованої демократії ФПГ втрачають лише економічні ознаки і набувають нових рис, що дає підстави класифікувати їх як фінансово-політичні [77]. Для таких груп притаманне поєднання різного роду складових з метою реалізації власних інтересів. Діяльність ФПГ у неконсолідованих демократіях, насамперед країнах пострадянського простору, виступає поєднанням елементів діяльності корпорацій і груп інтересів у двох інституційних моделях взаємовідносин «держава – ФПГ – суспільство»: корпоративістської (Франція, Швеція, Італія) і плюралістичної моделі (наприклад, США). Частина бізнес-асоціацій виникла на основі державних об'єднань, що давало їм можливість бути визнаним чинною владою представником галузевих інтересів, інша частина бізнес-асоціацій сформувалася стихійно. Як наслідок, «їм довелося боротися за залучення нових членів у свої структури і за право на представництво (будь-якими інструментами) своєї групи інтересів у державних органах влади» [62, с. 15].

Варто погодитися з позицією О. Сушка та О. Лісничука, які, досліджуючи досвід діяльності ФПГ України 90-х років, виокремлюють три типи політико-економічних груп:

регіональні – представляють інтереси адміністративно-територіальних утворень;

галузеві – репрезентують інтереси конкретної галузі економіки;

фінансово-промислові – є представниками інтересів груп великого капіталу (поєднання регіональних, галузевих груп), що контролюють окремі галузі промисловості «через систему політико-адміністративного патронажу» [90, с. 33].

Фінансово-політичні групи (ФПГ) – досить нове явище життя сучасних суспільств перехідного типу, «які разом із регіональними політико-адміністративними кланами становлять основний реєстр політико-економічних утворень, які формують основні системні контури української політики» [90, с. 33]. Для ФПГ як учасників політичного процесу характерне використання як публічних, так і непублічних методів «впливу на прийняття владних рішень, передусім через монополізацію контролю над системою державного управління, нав'язуючи їй феномен тіньової економіки, явища корупції та систему кулуарного лобізму» [77]. На думку українських учених А. Гальчинського, О. Пасхавера, І. Рейтеровича, С. Телешуна та інших, діяльність ФПГ характеризується наступними ознаками:

контроль над галузями промисловості та фінансовими активами секторів економіки;

наявність власного банку для управління фінансовими потоками;

утворення власної депутатської фракції (або групи депутатів) у парламенті, яка виступає ключовим лобістом інтересів ФПГ;

включення своїх представників у структури центральної та місцевої виконавчої та, іноді, судової влади;

вплив на висвітлення у засобах масової інформації подій політичного та соціально-економічного життя держави [77].

Таким чином, існує чимала кількість понять і термінів, що характеризують взаємовідносини великого капіталу і влади. Зокрема, до таких понять належать «групи інтересів», «групи за інтересами», «спеціальні групи за інтересами», «зацікавлені групи», «організовані інтереси», «лобістські групи», «групи тиску» тощо. Але ці поняття, на нашу думку, не відтворюють особливості взаємовідносин великого капіталу, держави і суспільства, зокрема в Україні.

Для подальших наукових досліджень взаємодії великого капіталу, влади та суспільства у сфері політичної науки були використані поняття з економічної теорії. Для характеристики суб'єктів цих взаємовідносин

використовуються такі поняття, як «олігархія» і «олігархи», «клан», «інтегрована бізнес-група», «промислово-фінансова група», «фінансово-промислова корпорація», «промислова корпорація», «фінансово-промислові клани», «фінансово-промислові групи» тощо.

Найбільш вдалим терміном, що характеризує взаємовідносини великого капіталу з державою і суспільством та особливості його функціонування в неконсолідованих демократіях, є «фінансово-політична група». За умови трансформаційного процесу відбувається «заміщення формальної інституціональної системи взаємовідносин у трикутнику «влада – фінансово-промислові групи – суспільство», на неформальну інституційну систему, головною ознакою якої є активна участь бізнес-еліти в політичному житті держави, що дає підстави стверджувати про функціонування фінансово-політичних груп» [77]. На нашу думку, фінансово-політична група – це корпорація, що виникла в результаті об'єднання кредитно-фінансового, промислового і політичного капіталу з метою отримання прибутку через контроль та вплив на систему державного управління.

Таке об'єднання характеризується контролем над економічними активами, управлінням фінансами через власний банк або іншу фінансову установу, наявністю власної депутатської фракції (або групи депутатів) у вищому представницькому органі влади, яка виступає впливовим лобістом інтересів ФПГ, інкорпорацією своїх представників у владні структури, впливом на засоби масової інформації та політико-економічний істеблішмент країн тощо. В умовах неконсолідованої демократії, конфлікту на сході України, анексією Криму, торговельними війнами, залежністю від капіталів зовнішніх кредиторів та масовою бідністю громадян України, необхідність вивчення взаємозв'язку великого капіталу і влади стає ключовою проблемою сучасної української політичної науки.

1.2. Джерельна база дослідження

Аналіз джерельної бази за темою дослідження засвідчив, що проблема впливу фінансово-політичних груп на політичні процеси та діяльність органів влади в Україні є досить актуальною.

Так, у роботі В. Глазунова розкрито генезу дослідження феномену олігархії та його філософської рефлексії, форми прояву олігархії в контексті трансформаційних процесів, взаємозв'язок економіки та політики як закономірність розвитку держави, соціальну експлуатацію як економічну основу олігархічної держави, політичну основу олігархії, світові олігархічні тенденції та їхній вплив на становлення української олігархії, суперечності радянського соціалізму як джерела олігархізації політичної системи українського суспільства, особливості концентрації виробничих ресурсів як фактор формування олігархічних кланів України, нерозвиненість правового поля як умови олігархізації держави, бюрократизацію органів державної влади як фактор олігархізації політичної системи.

Також автор вивчає олігархічний вектор розвитку економіко-політичного блоку: тенденції та технології, середній клас та олігархія: проблеми відносин, становлення українського громадянського суспільства та олігархії, олігархізацію політичної системи сучасної України, конфліктний потенціал сучасної політичної системи України, олігархічні трансформації тощо [20].

У низці робіт О. Пасхавера аналізується, як конкретні історичні умови вплинули на процес створення великих корпорацій, що на сьогодні є найбільш впливовими та потужними. На думку автора, цей процес історично співпав з періодом глибокої трансформації українського суспільства, складовими якого були:

- (а) слабкість атрибутів державності, оскільки країна тільки набула самостійності після розпаду СРСР;
- (б) глибока структурна криза, що охопила економіку;

(в) повільна заміна адміністративно-командної системи управління економікою на ринкову.

Складні умови трансформаційного періоду призвели до гіперболізації негативних рис українського приватного капіталу. Для нього характерні зрощення з владою, набуття кланових, олігархічних ознак. Основним джерелом накопичення капіталу стали специфічні рентні (тіньові) доходи. Тільки економічна стабілізація і подальше економічне зростання в країні сприяли оздоровленню умов розвитку національного приватного капіталу, його активної цивілізації [61-64].

Монографія О. Рахманова присвячена аналізу проблеми суб'єктності власників великого капіталу в постсоціалістичних перетвореннях. Суб'єктність великих власників розглядається в економічній, політичній та соціально-гуманітарній сферах перехідного суспільства. Особливе ціннісно-нормативне тло навколо процесів масової приватизації в Україні сприяло формуванню національного великого капіталу. На основі аналізу життєвих віх українських капіталістів окреслено демографічні та освітні характеристики, здійснено аналіз їхнього соціального походження, визначено масштаб и політичної залученості, з'ясовано специфіку соціальних інтересів, цінностей та стилів життя [75].

У кількох дослідженнях С. Телешуна обґрунтована необхідність використання поняття «фінансово-політичні групи» для характеристики політичного впливу економічних груп інтересів у нестабільному інституційному середовищі, на процес вироблення державно-управлінських рішень. Також, автором запропонована класифікація основних інструментів впливу фінансово-політичних груп на процес формування державної політики, що дозволило запропонувати системний набір механізмів обмеження впливу фінансово-політичних груп на процес прийняття державно-управлінських рішень [92].

Вагомий внесок у дослідження регіональних особливостей взаємин фінансово-політичних груп та представників органів влади представили

чернівецькі науковці, викладачі кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Так, вплив бізнес-груп на формування та діяльність обласних та міських органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Чернівецької області та їх передумови вивчає доктор політичних наук, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича професор Анатолій Круглашов [44].

Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Наталія Ротар досліджує сфери інтересів великого капіталу на Буковині, які визначають зв'язок між політичними акторами та бізнес-групами на території Чернівецької області. Дослідниця виокремлює декілька бізнес-груп загальнонаціонального масштабу, які відстоюють свої інтереси та мають представництво у місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування Чернівецької області [46].

Інші буковинські дослідники, Ігор Буркут та Олексій Колесников, вважають, що регіональна еліта Чернівецької області характеризується відсутністю єдиної домінуючої елітарної групи та досить високим ступенем конфліктності. Конфлікти між представниками місцевої еліти носять не ідеологічний характер, а особистий з економічним підґрунтям, тобто йдеться про конфлікти бізнес-інтересів. Ці конфлікти загострюються напередодні виборів і у великій мірі визначають їх перебіг [10].

Таким чином, дослідження взаємин великого капіталу та представників центральних і регіональних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в Україні є одним із пріоритетних наукових напрямів сучасної вітчизняної політичної науки.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПОЛІТИЧНИХ ГРУП ЯК СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Умови виникнення та шляхи збагачення великого капіталу в Україні

Після 1991 р. в Україні триває пошук оптимальної моделі державного управління, яка була б побудована на демократичних принципах. Переважна більшість громадян України не тільки підтримали ідею незалежності України, але й ратували за впровадження республіканської форми правління на основі використання транспарентних процедур у сфері публічного адміністрування. Проте спроби перетворення «пізнього соціалізму» у «розвинений капіталізм» спровокували появу нового соціально-економічного явища – «дикого капіталізму» зі стихійним базаром. Модель соціальної, правової, демократичної держави з домінуванням західних ліберальних цінностей (так званий «капіталізм із людським обличчям»), про яку багато дискутували на рубежі 80-90-х років, була підмінена моделлю «державного капіталізму». Політична невизначеність, олігархічна система керування політичними та соціально-економічними механізмами, орієнтація на ресурсну економіку та тотальна корупція стали підґрунтям для російської агресії 2014 р.

Неефективність політичних та соціально-економічних реформ і державних інституцій запустила викликала системні конфлікти у всіх сферах життя українського суспільства. Голова Представництва Європейського Союзу в Україні Х. Мінгареллі підкреслював, що «після певного рівня соціальної нерівності неможливо досягти стійкого зростання. У цій країні рівень нерівності просто неприйнятний. Ви не можете бути країною, де більшість населення намагається вижити на менш ніж 200 доларів, коли у вас сотні Porsche, Ferrari та Lamborghini на вулицях. Так не може продовжуватися» [79]. Тому ефективність реформ, які впроваджує чинна

влади в Україні, буде, насамперед, залежати від політичної відповідальності політичних еліт перед суспільством.

На думку відомого американського економіста Д. Норта, який є автором терміну «нестабільне інституційне середовище», «природні держави», у тому числі й Україна, є природньо-корумпованими, бо це «невід'ємна частина їх суспільного устрою» [31]. Тому, продовжує дослідник, успішна боротьба з корупцією пов'язана не тільки з наявністю бажання політичних еліт до змін, «скільки питанням боротьби з корінням проблеми – ефективністю інститутів влади».

Практика українського державотворення доводить, що основними причинами корупції є:

- відсутність дієвих інститутів громадянського суспільства;
- тривала історія української бездержавності;
- взаємозв'язок великого капіталу та владних інституцій;
- ресурсно-орієнтована модель економіки;
- залежність економіки держави та інститутів громадянського суспільства від зовнішніх фінансових дотацій;
- зубожіння значної частини населення бідність і глибоке соціальне розчарування за умови відсутності середнього класу;
- відмивання коштів тощо.

Ключовою причиною, яка породжує названі проблеми в Україні, на наше переконання, є злиття великого капіталу з владними інституціями, що викликало перетворення фінансово-промислових груп у фінансово-політичні. Надалі відбувся процес поширення їх активного впливу на процедури підготовки та ухвалення управлінських рішень як на місцевому, регіональному, так і на державному рівні з метою реалізації власних інтересів. Тому в процесі свого формування фінансово-політичні групи в Україні стали впливовими учасниками політичного процесу. До того ж, їх вплив є подекуди більшим, аніж партій, суспільно-політичні рухів, спілок, асоціацій тощо [89, с. 205].

Така особливість вітчизняного великого капіталу зумовлена цілою низкою причин. До об'єктивних причин варто віднести різні стартові умови політичних та соціально-економічних перетворень в Україні та країнах Центрально-Східної Європи і держав Балтії, що вплинуло на процес становлення великого капіталу. Зокрема, у державах Центрально-Східної Європи великі бізнес-групи виникли під тиском іноземного капіталу у період чесної і прозорої приватизації. Участь іноземних учасників у приватизації стала поштовхом для утворення конкурентного ринкового подібно до ринку Європейського Союзу. Також політичні еліти даних країн поступово реалізували програму інтеграції до Європейського Союзу, а це вимагало виконання європейських стандартів формування вільного ринку та гарантування прав власності [63, с. 18]. Натомість українські бізнес-групи виникали під впливом лише внутрішньополітичної та економічної ситуації. Відсутність інвестиційного інтересу зі сторони західноєвропейських та американських бізнес-кіл зумовлювалось наявністю величезних бізнес-ризиків, пов'язаних із соціально-економічними та політичними процесами в Україні [92, с. 40].

Не підтримувало ідею вільного продажу української землі та підприємств і населення. Про це свідчать результати соціологічних досліджень: лише 10–12% населення підтримувало ідею вільного продажу підприємств і 3–5% продажу землі, зокрема й іноземними інвесторам та корпораціям [26, с. 69]. Також, на відміну від країн-сусідів, відсутність впродовж радянської епохи досвіду існування приватної власності підштовхувало населення України до відмови від ідеї реституції майна (орієнтовно лише 4% населення підтримували цю ідею) [26, с. 69].

Звичайно, такі переконання і цінності українських громадян було вигідно представникам великого капіталу і влади. Адже відсутність іноземних інвесторів із демократичними принципами ведення бізнесу як суб'єктів приватизаційного процесу відкривало представникам тогочасної влади (номенклатурі, «червоним директорам» або членам їх сімей,

представникам кримінальних кіл тощо) шлях до приватизації високоприбуткових державних об'єктів за допомогою фінансового, політико-адміністративного та силового ресурсів.

Великі бізнес-корпорації в Україні виникли, насамперед, у середовищі дрібних підприємств, що за допомогою влади (на корупційній основі, формуючи патрон-клієнтські зв'язки) підпорядковували видобування та транзит природних ресурсів. За умови існування монополії держави на більшість дохідних галузей економіки, а також домінування елементів планової економіки на поч. 90-х лише «згода» політичного істеблішменту гарантувала бізнес-групам допуск до використання державної власності і ресурсів. З урахуванням того, що дискреція (дискреція – спосіб розв'язання економічних проблем шляхом прийняття посадовою особою або державним органом рішення на власний розсуд залежно від свого бачення економічної ситуації) і монополія на найбільш рентабельні галузі промисловості була державною, а підзвітності перед суспільством через відсутність розвинених інститутів громадського контролю не існувало, розпочався етап виникнення корупційних зв'язків великого капіталу і владних інституцій.

На початку 90-х рр. ХХ ст. основними галузями первісного накопичення великого національного капіталу була чорна металургія та банківська сфера. Зокрема, як зазначає вітчизняна дослідниця Н. Гражеська, «виникнення великого капіталу в Україні пов'язане з галузями із відсталим технічним станом, зокрема йдеться і про чорну металургію» [23, с. 35]. Тому саме чорна металургія стала найбільш дохідною галуззю економіки України. За оцінкою впливового українського економіста О. Пасхавера, «на 2004 р., у період найбільшого піднесення галузі чорної металургії, великі металургійні підприємства з повним металургійним циклом виробляли приблизно 90% усієї сталі в державі. До цієї галузі важкої промисловості входило 11 великих металургійних підприємств, 2 міні-заводи, що були утворені на базі структурованих підрозділів металургійних заводів, та 2 невеликі заводи, які практично не функціонували. Серед яких 5 найпотужніших металургійних

підприємств виробляли понад 70% сталі в країні» [64, с. 47].

Саме тому у результаті приватизації галузей чорної металургії в другій половині 1990-х рр. утворилися п'ять впливових фінансово-промислових груп: ПрАТ «System Capital Management», корпорація «Індустріальний Донбас», група «Приват», група «Interpipe» та ПрАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча». На хвилі підйому галузі на 2000-х рр. галузь разом із сателітними підприємствами забезпечували 10–13% валового внутрішнього продукту України і до 40% валютної експортної виручки України. При цьому лише 22–25% усієї продукції чорної металургії споживалося в Україні, решта йшла за кордон [64, с. 48]. Таким чином, із другої половини 90-х рр ХХ ст. зростання світових цін на метал, дешева робоча сила в Україні і зловживання з державними дотаціями та виплатами забезпечили фінансово-промисловим групам, які контролювали галузь, колосальні надприбутки.

Станом на 2021 р. чорна металургія стала менш прибутковою галуззю промисловості в Україні, а це означає і менш привабливою для існуючих ФПП. Така ситуація викликана низкою чинників: військова інтервенція РФ на сході України, демпінгуванням виробників на світовому ринку, необхідністю технологічного оновлення виробництва, значним здорожчанням газу, протекціоністською політикою багатьох світових держав щодо власної важкої промисловості тощо. Тому, як зазначає відомий український економіст А. Гальчинський, «найпривабливішою, крім чорної металургії, для олігархічного капіталу в 90-ті рр. ХХ ст. була банківська сфера. Банківський сектор економіки в Україні почав формуватися ще на перших порах процесу приватизації (1990–1991 рр.) за умови відсутності будь-якого законодавчого регулювання» [16, с. 155].

Зокрема, відсутність нормативно-правового забезпечення функціонування фінансових установ в Україні на початку незалежності, створили можливість вихідцям із партійних, радянських та комсомольських структур та їх представникам спекулювати на різниці курсу валют та

легалізувати гроші, набуті злочинним шляхом у період розпаду СРСР. Сучасна українська банківська система почала формуватися з 1988 р. Зміни в банківській сфері у цей період пов'язують із впровадженням реформи кредитної системи СРСР впродовж 1987–1988 рр. XX ст. і утворенням п'яти спеціалізованих державних банків, а також перехід новоутворених банків на самофінансування та ліберальне кредитування. Другий етап реформи включав виникнення системи комерційних банків створення спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів [24, с. 12].

З 2 жовтня 1991 р. Національний банк Україні започаткував перереєстрацію комерційних банків України. Саме на цей період приходиться перший етап злиття великого капіталу (насправді, частини капіталу, вкладеного в комерційні банки різними державними структурами і підприємствами), з капіталом утворених акціонерних товариств тощо. Водночас проходить процес приватизації українських державних банків їх топ-менеджментом і основними клієнтами [54]. До перших приватизованих українських банків у 1991–1992 рр. можна віднести «Агропромбанк», «Промінвестбанк», «Укрсоцбанк» і «Ощадбанк».

Другий етап (1992–1993 рр.) характеризується появою значної кількості дрібних банків, які формували капітали на інфляційних процесах. До таких банків можна віднести банки «Відродження», «Райффайзен Банк Аваль», «ПриватБанк», «ІНКО», «Укрексімбанк». Так, уже наприкінці 1992 р. працювало 133 приватних банки, в 1993 р. – 211, а на кінець 1995 р. – 230 банків [24, с. 11]. У 1994–1996 рр. була подолана гіперінфляція і почала діяти система регулювання діяльності банків. Унаслідок такої діяльності держави станом на 1994 р. було ліквідовано 11 банків, на 1995 – 20 банків, а на 1996 р. – 45 банків відповідно [24, с. 11]. У зв'язку зі стабілізацією національної валюти і ухваленням нормативно-правового регулювання діяльності банків до української банківської системи увійшли іноземні банки. Показовим є те, що з першого та другого етапів виникнення українських банків (незважаючи на масову ліквідацію банків у 2014–2016 рр.) найпотужнішими банками

залишаються ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ ПАТ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк» тощо [29].

Із початком масової ліквідації «банків-метеликів» у 2014 р., а також зміною власників провідних фінансово-кредитних установ (переходом банків у власність Міжнародного банку реконструкції та розвитку, провідних банківських структур світу тощо), банківська система України стала більш прозорою та цивілізованою. Сьогодні українські банки більше подібні на європейські банки, ніж на центри «відмивання» тіньових грошей.

Важливим джерелом первісного нагромадження великого банківського капіталу в Україні стали посередницькі операції, пов'язані із природними ресурсами. Найпривабливішим для «молодих банкірів» був паливно-енергетичний комплекс, який приносив надприбутки без суттєвих затрат. Як зізнався І. Бакай, скандально відомий голова правління НАК «Нафтогаз України», (квітень 1998 – квітень 2000 р.): «всі великі капітали в Україні були нажиті через структури, які працювали з газом та нафтою» [3]. Підтверджують названі джерела формування українського банківського капіталу і західні видання. Так, згідно з дослідженням Інституту міжнародної економіки Петерсона (США) 33% українських мільярдерів заробили свої статки у сфері фінансів, а 55% отримали їх завдяки зв'язкам із політикою та видобутком і подальшим експортом сировини (переважно пов'язаної з чорною металургією і російським газом) [93].

На думку українських економістів О. Пасхавера, Л. Верховодової та Л. Супліна, взаємовідносини великого капіталу і державних інституцій в Україні можна уявити як послідовність таких змін:

конвертація державно-управлінських посад у приватний капітал представниками «червоного» директорату та партійних, господарських та комсомольських структур. Подальше формування потужних ФПГ на основі банківського і трейдерського капіталу, залежного на початковій стадії від центральної і регіональної влади;

перетворення бізнес-груп у центральні і регіональні ФПГ з потужною

політико-адміністративною підтримкою. Початок спроб тиску фінансово-промислових угруповань на центральну владу. Водночас центральна влада відходить від політичного курсу «рівновіддаленості» у зносинах із цими корпоративними утвореннями;

утворення великих об'єднань міжгалузевих фінансово-промислових груп із потужними фінансовими, адміністративно-політичними і людськими ресурсами, що з часом стають самостійними і незалежними акторами соціально-економічних і політичних процесів як на рівні держави, так і поза нею [64, с. 82].

Проте лише економічний зиск від діяльності ФПГ не зупинив їх власників. Адже такий тип конкурентного існування бізнес-груп не міг забезпечити постійний дохід (або взагалі його наявність) власникам ФПГ та того рівня доходів, до якого вони звикли протягом 90-х рр. ХХ ст. Тому саме доступ до влади уможливив сталість отримання надприбутків. Як відзначає С. Телешун, «політика стала надприбутковим бізнесом, що на перетині ХХ–ХХІ століття в Україні надавала можливість отримувати до 300% прибутку» [93, с. 82]. Такі взаємини великого капіталу та владних інституцій спричинили ситуацію, коли ФПГ в Україні втратили лише економічні риси і набули нових характеристик, що дає можливість класифікувати їх як фінансово-політичні [92]. Для таких груп є притаманним використання економічних, політичних і адміністративних інструментів для досягнення приватних інтересів. Безпосередній доступ до політико-адміністративних інструментів дозволяє контролювати цілі галузі української економіки. Дослідження досвіду становлення великого капіталу в Україні доводить, що, незалежно від сектора економіки (чорна металургія, банківський сектор, посередницькі операції з енергоносіями чи «приватизаційна діяльність»), використовувались типові схеми формування первинного капіталу та його збільшення. Очевидно, що ці схеми використовуються фінансово-політичними групами і сьогодні. Варто виокремити наступні схеми збагачення українських фінансово-політичних груп:

використання «правового вакууму» у сфері регулювання підприємницької діяльності. Особливо поширеними такі проблеми нормативно-правового забезпечення діяльності у сфері були щодо валютних операцій. Як зазначає український дослідник С. Телешун, «за умови доступу до «каси» Всесоюзного Ленінського комуністичного союзу молоді на початку 90-х рр. ХХ ст. «молоді бізнесмени» мали можливість отримати державні кредити, що у зв'язку з гіперінфляцією швидко знецінювалися» [93, с. 84]. Зокрема, значна частина потужних сьогодні українських банків виникли впродовж 1990–1993 рр. в період інфляційних процесів. Чималі суми, отримані таким шляхом, були переведені в долари і виведені в офшорні зони. Проте схема застосування інфляції з метою накопичення капіталу, існувала в Україні не лише в першій половині 1990-х рр. Зокрема, низка журналістських розслідувань 2016–2017 рр. доводять, що діяльність конвертаційних центрів в Україні в умовах інфляції є надприбутковим і нині. Як наголошувалось в програмі «Наші гроші» з Д. Бігусом: «Велика мережа обмінників записана на наближених до нардепа «Народного фронту» Руслана Лук'янчука та секретаря РНБО Олександра Турчинова» [42]. Проте гіперінфляція 90-х створила умови для формування не тільки великого капіталу, але й підприємцям середнього рівня;

спекуляція на різниці вітчизняних та світових цін. Зокрема, чорна металургія та хімічна промисловість гарантували величезні прибутки упродовж 90-х рр. Така тенденція була викликана особливістю державного регулювання, валютною інфляцією та дешевизною робочої сили. Тому продукція українських металургійних комбінатів та хімічних заводів була на 90% дешевшою від своїх закордонних аналогів, проте на світових ринках ціна за допомогою корупційних схем зростала до середньостатистичних показників. Як відзначає відомий економіст А. Ослунд, «доходи від подібних операцій у 92-му р. ХХ ст. становили 4,1 млрд дол. США, що орієнтовно складало 20% валового національного продукту України» [93, с. 264];

використання статусу монополіста і продажу/перепродажу товару

за завищеними цінами на внутрішньому ринку за умови слабкості антимонопольного законодавства і наявності політичної волі. Насамперед мова йде про ринок енергетики. Зокрема, така «технологія» актуальна і сьогодні. Напевно, найвідомішим і найприбутковішим прикладом її використання впродовж останніх років є формула «Роттердам +». «Роттердам +» – це методика формування ціни на паливну складову (вугілля) при виробництві електроенергії теплових електростанцій в Україні, введена в дію у травні 2016 р. [94]. Ця технологія дозволяє електростанціям, які працюють на вугіллі, закладати в тариф ціну енергоносія – його вартість – у голландському порту Роттердам і доставку на територію України. Найбільший зиск від «Роттердам +» отримала компанія ТОВ «ДТЕК», яка належить до структур фінансово-промислової групи ПрАТ «Систем Кепітал Менеджмент» (Р. Ахметов).

Деякі експерти і журналісти стверджують, що «скандальна формула «Роттердам +» – це не тільки історія про завищену вартість вугілля, але і про те, як президент дав можливість заробити олігарху» [12]. Адже ТОВ «ДТЕК» видобуває власне вугілля, собівартість якого значно нижча, ніж ціна енергоносія за цією схемою. Така технологія дозволяє збільшити прибуток орієнтовно на 20%. Згідно з даними агентства Bloomberg після підвищення тарифів на електроенергію, вироблену «ДТЕК» та іншими ТЕЦ, ціни акцій компанії показали зростання на 40%. При цьому найбільший об'єм цінних паперів скупила інвестиційна компанія «Investment Capital Ukraine» (засновниця компанії – В. Гондарева), яка належала до оточення до Президента України П. Порошенка [45];

посередництво в постачанні російського газу і нафти до України і подальшого транзиту в країни-члени Європейського Союзу. За оцінкою відомого економіста С. Фуджіморі, ціна газотранспортної системи України у 1995 р. становила приблизно 22–28 млрд дол. США, а її пропускна спроможність – 170 млрд кубометрів на рік [93, с. 118];

доступ до «вільного» використання державного бюджету в особистих

інтересах. Насамперед, мова йде про отримання різноманітних дотацій, субсидій і пільг завдяки домовленостям із представниками державних структур за умови спільного прибутку. Ця схема використовується і сьогодні. Прикладом такого розподілу пільг між приватними бізнес-групами в агропромисловому комплексі є ситуація навколо групи компаній ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (ПрАТ «Миронівська птахофабрика», СТОВ «Старинська птахофабрика», ПрАТ «Оріль-Лідер», ДП «Перемога нова» тощо). Як свідчать дані, які оприлюднила Державна фіскальна служба України, найбільшу частку дотацій в агропромисловому комплексі на суму 809 млн грн (від загальної суми всіх дотацій 1,91 млрд грн, що становить 42% дотацій усіх аграріїв) отримала група компаній ПАТ «Миронівський хлібопродукт» [79]. Головою правління ПАТ «Миронівський хлібопродукт» є Ю. Косяк, який певний час працював в Адміністрації Президента України П. Порошенка;

доступ приватних підприємців і компаній до експлуатації державних об'єктів за мінімальної ціни оренди або її фактичної відсутності. Така схема дозволяла «дерибанити» бюджетні кошти за рахунок непрозорого повернення ПДВ;

проведення тендерних конкурсів «для своїх» партнерів. За допомогою цієї технології забезпечувалась перемога «своїй» компанії, відсіюючи інших учасників ще на етапі подачі заявки, виставивши перелік «специфічних» вимог. У разі подання заявки на тендер «чужими» претендентами їх можна дискваліфікувати «через невідповідність формальним вимогам – неправильно пронумеровані сторінки або розмити печатку» [22, с. 24]. За умови проходження і цих випробувань, державна структура-організатор багаторазово переносила дату проведення тендеру, поки у «чужих» не виявиться прострочений документ. До прикладів таких «конкурсів» за участі ФПГ України можна віднести: закупівлю енергоносіїв Укрзалізницею та Міністерством оборони України у ТОВ «Вог Аеро Джет», що входить до структури ФПГ «Континіум» (за оцінкою фахівців, переплата могла сягати

118 млн грн); закупівля Укрзалізничпостач обладнання у групи «Метінвест» (В. Новинський та Р. Ахметов) (за оцінкою експертів переплата могла сягати 20 млн грн) [22] тощо. Як зазначив у 2016 р. Прем'єр-міністр України А. Яценюк: «...втрати від прямої корупції і неефективного управління склали близько 20% від усього обсягу державних закупівель. А це – приблизно 50 мільярдів гривень щорічно. Це майже стільки, скільки закладено в бюджеті на Збройні Сили України» [84];

використання кримінальних зв'язків підприємців, а подекуди і злиття великого капіталу з криміналом.

Таким чином, узагальнюючи досвід становлення і діяльності фінансово-промислових груп в нашій державі та їх подальше перетворення у фінансово-політичні, можна зробити такі висновки:

становлення фінансово-промислових груп відбувалось в умовах втрати авторитету держави та органів державної влади, знищення системи товарно-грошових відносин тривалої у часі системи виробничих відносин, відсутності об'єднаної стратегії щодо розбудови політичної, економічної, правової системи держави загалом;

первісне нагромадження капіталу в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, відбувалось в умовах відсутності державного контролю за діяльністю у сфері економіки, що спричинило тіньовий характер діяльності бізнес-груп;

формування фінансово-промислових груп в Україні проходило без зовнішньої конкуренції, причинами якої були значні інвестиційні ризики, пов'язані із політичними, економічними та соціальними процесами в нашій країні для іноземного великого капіталу;

основними джерелами формування великого капіталу в Україні були банківська сфера та експортна/транзитна діяльність (виникнення найбільших бізнес-організацій в Україні відбувалось одночасно зі зростанням світових цін на напівфабрикати й прості види продукції чорної металургії, а також зростання цін на газонафтову продукцію);

формування ринкової економіки за умови відсутності належного правового регулювання (у сфері товарно-грошових відносин) та бездіяльності органів державної влади підштовхувало ділків до використання будь-яких (як легальних, так і нелегальних) способів ведення бізнесу. Зокрема, широко застосовувався адміністративний та силовий ресурс. Тотальна інкорпорація представників бізнес-груп у владу викликало перенесення ринкових відносин і у сферу політики;

у зв'язку із застосуванням бізнес-групами політичного ресурсу для відстоювання власних бізнес-інтересів поступово зникла межа між великим бізнесом і владою. Це стало основою для формування патрон-клієнтських взаємин між представниками фінансово-промислових груп і владних інституцій. Цей своєрідний «соціальний контракт» викликав перетворення фінансово-промислових груп у фінансово-політичні;

процес трансформації фінансово-промислових утворень у фінансово-політичні групи був викликаний відсутністю належного нормативно-правового регулювання взаємовідносин великого бізнесу із владними інституціями.

2. Основні етапи формування вітчизняних фінансово-політичних груп

Вітчизняні дослідники І. Рейтерович і С. Телешун, вивчаючи досвід діяльності великого капіталу в Україні, виокремили п'ять етапів становлення та функціонування українських фінансово-промислових груп із їх подальшим перетворенням у фінансово-політичні [92, с. 80].

Очевидно, що періодизацію формування фінансово-політичних груп в Україні варто розпочинати з 1991 р. Проте виникнення великих бізнес-груп та його первинне оформлення на території України відноситься до другої половини 80-х рр. ХХ ст. Тому доречно говорити про так званий «нульовий етап» (1985–1991 рр.), коли були закладені основи та правила первісного накопичення капіталу. Як вважає дослідниця О. Амосова, трансформація суспільних відносин в СРСР у другій половині 1980–1990-х рр. відбувалася

«згори». По-перше, саме тоді було ухвалено закон «Про державне підприємництво» 1988 р., що скасував директивне панування. По-друге, закон Радянського Союзу від 1987 р. «Про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності» поклав завершення існуванню в країні державної монополії на дохід від експорту та природної ренти. Нарешті, по-третє, у цей період відбулася реорганізація державної банківської системи, що привело до знищення існуючої платіжної системи та детермінувало виникнення приватних банківських структур [1, с. 165].

Піонерами великого капіталу в незалежній Україні стали господарські, партійні та комсомольські функціонери. Насамперед, варто говорити про представників центрів науково-технічної творчості молоді (ЦНТТМ) та молодіжно-житлових кооперативів. Так, серед найвпливовіших сьогодні представників великого капіталу в Україні і лідерів українських ФПГ, які «вийшли» із комсомолу, були:

Сергій Тігіпко - заввідділу пропаганди, перший секретар Дніпропетровського обкому комсомолу в 1986–1991 рр.);

Олександр Деркач - перший секретар Київського обкому комсомолу на початку 1990-х рр.);

Олександр Зінченко - голова координаційного комітету ЦК ВЛКСМ зі зв'язків з молодіжними організаціями;

Микола Мартиненко - секретар Київського міського комітету ЛКСМУ в 1991 р.;

Федір Шпиг - керуючий справами ЦК ЛКСМУ в 1982–1991 рр.)

Анатолій Матвієнко - перший секретар ЦК ЛКСМУ;

Олександр Єфремов - перший секретар Ворошиловградського міськкому в 1983 р.;

Валерій Цибух - перший секретар ЦК ЛКСМУ;

Ігор Гринів - секретар Львівського міськкому ЛКСМУ в 1991 р.;

Олександр Турчинов - секретар Дніпропетровського обкому ЛКСМУ;

Сергій Гриневецький - перший секретар Одеського обкому ЛКСМУ в

1990 р.;

Олександр Шлапак - перший секретар Львівського обкому ЛКСМУ у

1991 р.;

Дмитро Табачник - відповідальний працівник Київського міськкому ЛКСМУ та ін. [75, с. 186].

Перший етап становлення великого капіталу у незалежній Україні припадає на 1991–1994 рр. Це період формування і функціонування перших лобістських груп, що отримували прибутки від роботи українських державних підприємств та шалені кошти від посередницьких операцій із перепродажу енергоносіїв. З утворення незалежної української держави у 1991 р. представники демократичних політичних груп, чимало із яких були дисидентами у радянський час, не спромоглися очолити найвищі державні посади. Наслідком стала концентрація законодавчої та виконавчої влади у руках радянської номенклатури, яка розпочала концентрацію національного багатства у свої руках.

Аналізуючи дану ситуацію, чимало науковців почали використовувати термін «партія влади». Загалом, у політичній науці поняття «партія влади» визначають так: «це, насамперед, політична одиниця, що складається з прагматично орієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державних органів влади, засобів масової інформації, керівників із традиційних секторів економіки і сільського господарства, які усвідомлюють свої економічні й політичні інтереси» [13, с. 164].

Деякі дослідники нагадують, що до «партії влади» під час першого періоду окрім представників номенклатури приєдналися «верхні прошарки «цеховиків» і окремі радянські підпільні ділки» [8, с. 22–23]. Саме вони започаткували кампанію з приватизації державного майна через викуп підприємств трудовими колективами. У результаті цього продажу на аукціонах та непрозорих комерційних конкурсах новими власниками приватизованих заводів, банків, сільськогосподарських підприємств стали їх

керівники за допомогою адміністративного ресурсу або вихідці з кримінальних кіл за допомогою силового ресурсу. За результатами статистики, вже у 1992 р. приватний сектор промисловості в Україні складав 29,8%, а обсяг його промислової продукції - 18,2% від загальної [57, с. 255]. Український вчений І. Рущенко, порівнюючи практику формування великого капіталу в Україні першого періоду з європейськими, зокрема країн Центрально-Східної Європи наголошував, що «за таким сценарієм утворювалися перші багатства, відбулося первинне накопичення капіталу, і не за сто років чесної праці протестантської родини, а за кілька місяців діяльності поза межами закону» [80, с. 201]. Цілком погоджуємось із думкою вітчизняних науковців, які стверджують, що приватизація в Україні «звелася по суті до позаекономічного – політико-адміністративного, а не економічно-конкурентного – перетворення відносин власності» [73, с. 165].

Другий етап тривав з 1994 по 1998 р. Йому притаманні наступні риси:

діяльність кількох регіональних бізнес-груп, що стали основою для сучасних фінансово-політичних груп;

починаються активні патрон-клієнтські зв'язки між представниками великого капіталу та органів державної влади;

створення чиновниками найвищого рівня власних потужних бізнес-груп. Так, прем'єр-міністр України середини 90-х років П. Лазаренко, «намагався створити власну бізнес-імперію, що охоплювала б фактично всю Україну» [92, с. 80];

проходить поступове злиття представників органів виконавчої влади з різноманітними групами тиску задля контролю основних джерел доходів – посередницьких операцій з енергоносіями. Зокрема, таким чином бізнес-група Ю. Тимошенко «Єдині енергетичні системи України» стала найбільшим імпортером газу в Україні наприкінці 90-х рр. ХХ ст. [17];

приватизація державних об'єктів за домовленостями представників великого капіталу та державних інституцій. Саме у середині 90-х років відбувалася велика приватизація із використанням приватизаційних

сертифікатів. Зокрема, як підкреслюють українські економісти О. Пасхавер, Л. Верховодова та К. Агеєва, за період масової приватизації громадяни України отримали понад 45,7 млн сертифікатів (що на той момент становило близько 88% населення), зокрема у вигляді наявних – 37,6 млн і депозитних рахунків – 8,1 млн. Загалом близько 75% приватизаційних сертифікатів було використано трудовими колективами при приватизації своїх підприємств, у той час як 25% перебували у вільному обігу [63, с. 16]. На думку А. Гальчинського, який у 1997-1998 рр. працював заступником голови Адміністрації Президента України з економічної політики, масова сертифікатна приватизація середини 90-х років була «найбруднішим ошуканством мільйонів громадян, головним завданням якої було перерозподіл власності на користь уже сформованого привілейованого класу – колишньої партійно-господарської номенклатури» [16, с. 134–136].

Один із найбагатших і найвпливовіших представників великого капіталу в Україні В. Пінчук (засновник-власник корпорації «Інтерпайп», депутат Верховної Ради України кількох скликань і зять Президента України Л. Кучми) дещо по-іншому трактує приватизації того часу та її наслідки для нашої країни: «зрозуміло, перехід від «усе спільне» до «це приватна власність» – непростий. Ніхто не каже, що все відбулося справедливо. Просто хтось виявився спритнішим, енергійнішим, фатовішим. Так влаштований світ. Рівності немає. Так вийшло, й інакше бути не могло. Але це не кінець, це початок. Тому що нові можливості – більші і в середньостатистичному плані доступніші» [56].

Зростання впливу регіональних бізнес-груп, змусила Президента України Л. Кучма у доповіді «Шляхом радикальних економічних реформ» (1994 р.) заявити про те, що влада створить сприятливі умови «такому дієвому важелю структурної перебудови економіки України, здійснення взаєморозрахунків, залучення інвестицій, як створення фінансово-промислових груп, що об'єднують інтереси підприємців, які пов'язані між собою єдиними технологічним циклом» [51, с. 22]. Такі слова є свідченням

того, що вище керівництво країни намагається сформувати нормативно-правове середовище функціонування новоутворених ФПГ. Так, у 1995 р. було підписано Указ Президента України «Про фінансово-промислові групи в Україні», який мав на меті затвердити Положення «Про фінансово-промислові групи в Україні» [68]. У листопаді 1995 р. Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» [69]. У липні 1996 р. постановою Кабінету Міністрів України № 781 затверджено «Положення про створення (реєстрацію), реорганізацію та

Згідно із Законом України «Про промислово-фінансові групи в Україні» «промислово-фінансова група – це об'єднання, до якого можуть входити промислові і сільськогосподарські підприємства, банки, наукові і проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності, що мають на меті отримання прибутку, та яке створюється за рішенням Уряду України на певний термін з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міждержавними договорами, а також виробництва кінцевої продукції» [68].

Ухвалений Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» не передбачав державної підтримки при формуванні промислово-фінансової групи, проте були включені вимоги щодо обсягів реалізації кінцевого товару. Вказаний закон зобов'язував промислово-фінансові групи, через один рік діяльності, мати обсяг реалізації кінцевого товару на суму понад 100 млн дол. США (що було доволі непросто навіть для провідних ФПГ). Також була включена обов'язкова вимога щодо участі бізнес-груп у реалізації державних програм розвитку провідних галузей промисловості і структурної перебудови економіки. Також було зафіксовано, що промислово-фінансові групи проводитимуть діяльність лише на період реалізації цих програм, що суттєво обмежувало термін їхнього існування.

Також сумнівними щодо можливостей їх реалізації виглядали наступні приписів документа:

складністю процедури формування промислово-фінансової групи (адже промислово-фінансові групи згідно із законом не є юридичною особою, а лише економічною формою взаємодії відповідних фінансових та промислових об'єктів);

обмеженістю однією фінансово-кредитною установою в структурі промислово-фінансової групи;

банк (як і будь-яка інший фінансово-кредитний інститут) не могли бути ядром корпорації тощо [11, с. 130].

У вересні 2010 р. Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» втратив чинність. За станом на 1 січня 2019 р. діяльність фінансово-промислових груп в Україні визначається Законом України «Про холдингові компанії в Україні» [69]. Даний нормативно-правовий акт зосереджує увагу на лише фінансовій і промисловій складових діяльності великих бізнес-груп і зовсім не регламентує взаємодію великого капіталу та владних інституцій в Україні.

На третьому етапі, що тривав з 1998 по 2004 р., ФПГ започаткували процес інституалізації та легалізації своїх структурних утворень. Водночас проходить посилення взаємодії ФПГ із органами виконавчої влади та Адміністрацією Президента України. Цей процес включає фінансову допомогу Президенту у боротьбі за збереження своїх позицій зі сторони ФПГ. У відповідь Президент і його найближче оточення гарантують вигідний для бізнес груп розподіл джерел збагачення. Іншими словами проходить процес перетворення фінансово-промислових груп у фінансово-політичні, що наділені наступними ознаками: суттєвим впливом на економіку України, контролем над однією або декількома депутатськими фракціями/групами, наявністю власної політичної партії і депутатським статусом власників/керівників цих політико-економічних утворень [96, с. 9].

Зокрема, відомий український політик, громадський діяч і науковець М.Томенко виокремлює на цьому етапі три види подібних груп:

економічні, які володіли цілими галузями промисловості або суттєво

впливали на групу підприємств загальнонаціонального значення;

політичні, що контролювали або суттєво впливали на депутатську фракцію або депутатську групу;

медіальні – контролювали одне або кілька загальнонаціональних ЗМІ [96, с. 9].

О. Турчинов, відомий політичний і державний діяч, запропонував виділити наступні політико-економічні об'єднання в цей період: центральні адміністративно-економічні групи, галузеві адміністративно-економічні групи і закордонні адміністративно-економічні групи. Такі політико-економічні групи формувалися, як правило, за регіональними чи галузевими ознаками. Головними ініціаторами таких об'єднань були чиновники, які відповідали за розподіл ресурсів та представники кримінальних бізнес-кіл. Проте уся їх діяльність цілком залежала від рішень центральних або місцевих органів влади [97, с. 16–17].

Важливою віхою для визначення ролі ФПГ у житті українського суспільства стали президентські вибори 1999 р. Інкорпорація фінансово-політичних груп у систему публічних відносин була викликана необхідністю підтримки провідними ФПГ Л.Кучми на президентських виборах. Така допомога, насамперед, фінансова забезпечила перемогу кандидата і другий президентський термін Л.Кучми. Президентські вибори 1999 р. стали тим майданчиком, на якому ФПГ заявили про себе не тільки як про потужні економічні центри, а як впливові політичну групи в Україні. На думку вітчизняних вчених, участь ФПГ у президентських виборах була викликана закінченням етапу первісного накопичення капіталу і прагненням політико-бізнесових груп заручитися підтримкою Президента України «для захисту власних капіталів і інтересів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках» [92, с. 47–48]. Натомість Президент України Л. Кучма перетворився на «верховного арбітра» у відносинах провідних фінансово-політичних груп, створивши приховані правила функціонування цих об'єднань, розподіливши між ними сфери впливу.

На початку 2000-х років провідні ФПГ розпочали процес легалізації своїх структур, що визначалося політикою уряду Прем'єр-міністра В. Януковича, яка була зосереджена на підтримку ласих для потужних ФПГ експортних галузей. Така допомога ФПГ В. Януковичем (насамперед, мова йде ЗАТ «Систем Кепітал Менеджмент», який на початку 2000-рр. отримав за безцінь у власність 7 потужних промислових підприємств) дозволила йому зайняти посаду Голови Кабінету Міністрів України, а потім і Президента України. Внаслідок легалізації діяльності таких ФПГ українські експерти на 2002 р. уже мали змогу ідентифікувати найпотужніші фінансово-політичні групи держави [64, с. 31–45]. І якщо у 1998 р. сумарний капітал 100 найпотужніших ФПГ України складав близько 3,4 трлн дол. США, то у 2002 р. активи 500 фінансово-промислових корпорацій становили 30,8 трлн дол. [92, с. 13].

Вітчизняні вчені виокремили чотири провідні регіональні групи, які зосредили найвпливовіші ФПГ: дніпропетровська, київська, донецька і харківська.

Дніпропетровська: науково-виробничо-інвестиційна група «Інтерпайп», група «Приват»;

Київська – «Футбольний клуб «Динамо», група банку «Райффайзен Банк Аваль»;

Донецька – «Індустріальний союз Донбасу», ПрАТ «Систем Кепітал Менеджмент», АТ «ДАНКО», АТ «Енерго», ЗАТ «АРС», АТ «Укрпідшипник»;

Харківська – ПАТ «УкрСиббанк» тощо [74, с. 51].

Четвертий етап, що відноситься до 2005–2010 рр., характеризується боротьбою провідних фінансово-промислових груп за прямий доступ до державної влади та економічних ресурсів в країні. Натомість з боку владних інституцій бізнесменам надавалися певні преференції, що привело до виникнення впливових фінансово-політичних груп. Зокрема, мова йде про Д. Фірташа – засновника і власника корпорації «Group DF». Як вважає экс-глава

Служби безпеки України І. Смешко: «Фірташа зробив олігархом третій президент України. Він дозволив йому брати участь у політиці, впливати на парламентські фракції, отримати у власність стратегічний телеканал, у свою чергу, до 2005 року ніхто не знав прізвища Фірташ» [86].

Однією з основних вимог Помаранчевої революції було знищення авторитарного режиму та впливу ФПГ на процес ухвалення державних управлінських рішень. Тому, у перші роки перебування на посаді Президента В. Ющенка розпочали проведення реприватизації державних об'єктів (свого часу придбаних за заниженою ціною). До переліку об'єктів, які необхідно реприватизувати, потрапили близько 40 підприємств, найпотужнішими з яких були ВАТ «Криворіжсталь» та ВАТ «Нікопольський завод феросплавів» [61, с. 46]. Значна частина об'єктів реприватизації належала Ринату Ахметову (ПрАТ «Систем Кепітал Менеджмент»), Віктору Пінчуку (група «Інтерпайп»), Ігорю Коломойському (ПАТ «Приват») та Григорію Суркісу (ФК «Динамо»).

Найбільш резонансною стала приватизація ВАТ «Криворіжсталі», насамперед тому, що до процесу долучилися іноземні транснаціональні компанії: російські компанії ПАТ «Северсталь» і «Evraz Group» та індійсько-голландська «LNM Group». Стартова ціна промислового гіганта становила 720 млн дол. США (хоча за ринковими цінами вона могла сягати 2,3–4,5 млрд. дол.). Проте іноземні інвестори вибули з аукціонного процесу у зв'язку з невиконанням наступної «важливої» умови конкурсу – виробництва коксу в Україні і використання його на «Криворіжсталі». Результатом «приватизації по-українськи» стало придбання 93,02% акцій заводу за 804 млн дол. США новоствореним об'єднанням підприємств Р. Ахметова та В. Пінчука «Інвестиційно-металургійний союз» [30]. У результаті реприватизації у державну власність із 40 об'єктів було повернуто лише один стратегічний об'єкт – ВАТ «Криворіжсталь» (92,3% акцій).

У зв'язку з невдалою спробою глави Кабінету Міністрів України Ю. Тимошенко провести реприватизацію державних об'єктів та деолігархізувати

економіку країну в 2005–2006 рр., капітал ФПГ знову пішов у тінь [95]. У цей період вітчизняні вчені виокремлюють наступні фінансово-політичні групи:

- ПрАТ «Систем Кепітал Менеджмент» (Р. Ахметов);
- науково-виробничо-інвестиційна група «Інтерпайп» (В. Пінчук);
- корпорація «Укрпромінвест» (П.Порошенко);
- група банку ПАТ «Приват» (І.Коломойський та Г. Боголюбов);
- «київська» фінансово-політична група (Г. Суркіс та В. Медведчук);
- корпорація «Індустріальний Союз Донбасу» (С. Тарута);
- група банку ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» (Ф. Шпиг);
- «дніпропетровська» фінансово-політична група (А. Деркач, С. Тігіпко та ін.);
- фінансово-політична група «Наша Україна» (О. Третьяков);
- група банку ПАТ «УкрСиббанк» (О. Ярославський тощо [92, с. 133–138]).

З-поміж вказаних фінансово-політичних груп є такі, які вже мають давню історію діяльності в політичному та соціально-економічному просторі України наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Користуючись класичною типологією фінансово-промислових груп (за критерієм домінування фінансового чи промислового капіталу) у цей період можна виокремити такі дві основні групи бізнес-утворень утворень:

фінансово-промислові групи: група банку ПАТ «Приват», ПАТ «УкрСиббанк» і група банку ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»;

промислово-фінансові групи: корпорація «Інтерпайп», ПрАТ «Систем Кепітал Менеджмент», «Індустріальний Союз Донбасу», «Укрпромінвест», ПрАТ «Українська автомобільна корпорація» тощо.

Вітчизняні дослідники С. Телешун та І. Рейтерович розробили наступну класифікацію фінансово-промислових груп відповідно до українських реалій за:

регіональним критерієм – Харківська, Донецька, Київська, Кримська, Дніпропетровська, Південноукраїнська фінансово-промислові групи. Звісно,

обраний критерій класифікації є умовним, проте він характеризує місце виникнення фінансово-промислової групи, а також на провідну область у їхніх виробничих зв'язках;

економіко-адміністративною ознакою, тобто за центром діяльності фінансово-промислової групи – група «Приват», корпорація «Індустріальний Союз Донбасу», фінансово-промислова група «Інтерпайп» тощо;

партійно-блоковою приналежністю – фінансово-промислова група «Наша Україна», фінансово-промислова група СДПУ(о), фінансово-промислова група БЮТ тощо [92, с. 69].

Зазначимо, що у пересічних українських громадян поширене негативне ставлення до представників вітчизняних бізнес-груп, що викликано способом їх формування. Так, згідно з всеукраїнським опитуванням «Реформи, бізнес і політика», яке провів Центр «Соціс» у травні 2007 р., майже 70% громадян підтримували ідею реприватизації найпотужніших об'єктів великого капіталу в Україні. Адже, вважають 38% українців, великий капітал в Україні був сформований у нелегальний та нечесний спосіб. Крім того, на думку 65% громадян, великий бізнес є основним джерелом корупції і стагнації розвитку демократії в державі. Дещо парадоксальним є те, що за такого переважно негативного ставлення громадян до представників великого бізнесу 74% українців переконані, що держава повинна захищати приватну власність і заохочувати розвиток національного бізнесу, проте, на конкурентних умовах [87, с. 2]. Також, згідно із всеукраїнським опитуванням, проведеним улітку 2007 р., 46,4% українських громадян підтримують ідею повного розмежування політики й великого капіталу, 27,8% – висловилися нейтрально і 13,9% – переконані, що великі підприємці можуть бути ефективними як політичні діячі [5].

П'ятий етап у діяльності фінансово-політичних груп тривав з 2010 по 2014 р. З моменту ухвалення рішення Конституційного Суду України у вересні 2010 р. знову діяла Конституція України 1996 р. із президентсько-парламентською формою правління, отже, широкими повноваженнями

Президента України. Потужний адміністративний вплив Президента України В. Януковича був використаний встановлення контролю над державними інституціями та економікою окремими фінансово-політичними групами. Тому даний етап характеризується повним злиттям влади і великого капіталу. Органи державної влади перетворюються у «фінансово-адміністративне» ядро діяльності потужної фінансово-політичної групи, відомої як «Сім'я» та деяких інших наближених до неї політико-економічних груп.

«Сім'ю» склали представники родини Президента В.Януковича та керівники вищих органів державної влади (зокрема йдеться про виконуючого обов'язки Прем'єр-міністра України, міністрів Кабінету Міністрів України, голів Державного агентства земельних ресурсів і Державного управління справами та ін.). Так, Главою Адміністрації Президента України став С. Львовчкін, який співпрацює «Group DF» (Д.Фірташ). Більшість міністерських портфелів в уряді М. Азарова зайняли представники великого капіталу. В оприлюднених результатах дослідження інституту Горшеніна «Великий український бізнес і Уряд України» підкреслено, що з 16 членів уряду М. Азарова п'ятеро є офіційними долларовими мільйонерами: Б. Колесніков, Ю. Бойко, С. Тігіпко, М. Присяжнюк та А. Ключев. Також, В. Балоба та М. Злочевський офіційно не мають мільйонних статків, проте де-факто також є мільйонерами. Деякі міністри переписали свою власність і статки на членів сім'ї та родичів, зокрема Д. Табачник – на рідного брата [35].

У березні 2012 р. Указом Президента В. Януковича до когорти представників великого капіталу-членів уряду приєдналися:

мільярдер і власник групи «Укрпромінвест» П. Порошенко, який став міністром економічного розвитку і торгівлі (23 березня 2012 р. – 24 грудня 2012 р.);

на посаду голови Служби безпеки України був призначений інший мільярдер – В. Хорошковський, який став міністром фінансів України (18 січня 2012 р. – 22 лютого 2012 р.), першим віце-прем'єр-міністром України

(22 лютого 2012 р. – 24 грудня 2012 р.));

Керівником Державної податкової служби (7 листопада 2011 р. – 24 грудня 2012 р.), а згодом і Міністром доходів і зборів (24 грудня 2012 р. – 27 лютого 2014 р.) став член «Сім'ї» – О. Клименко, який також офіційно задекларував мільйонні доходи своєї сім'ї [18].

Загалом серед топ-посадовців першого уряду М. Азарова (11 березня 2010 р. – 24 грудня 2012 р.) та Адміністрації Президента «лише дві особи не дотягали до звання доларового мільйонера» [75, с. 198]. Таке потужне об'єднання органів державної влади та представників ФПГ призвело до олігархізації економіки. Як зазначає відомий український економіст Б. Данилишин, більше ніж 70% виробничих потужностей основоположних галузей української промисловості опинилися під контролем кількох фінансово-політичних груп [25]: важка промисловість держави контролюється п'ятьма бізнесменами, авіаперевезення – трьома, ринок курятини – двома, виробництво міндобрив – одним [7].

Згідно з даними аналітиків журналу «Кореспондент», концентрація великого капіталу в Україні значно перевищує показники Російської Федерації. Сумарний обсяг активів 100 найзаможніших українців у 2011 р. становив 61% від річного ВВП держави, тоді як 100 найбагатших росіян володіли 29,4%. Як зазначив Е. Вілсон, представник Європейської Ради з міжнародних справ: «українська олігархія глибше вбудована в політичну систему, ніж російська. Олігархи мають більше влади над державою, а не навпаки, і в останні роки ця влада тільки збільшилася» [15].

За період діяльності другого уряду М. Азарова (24 грудня 2012 р. – 28 січня 2014 р.) ключові пости в уряді захопили або члени «Сім'ї», або близькі до неї. Тому, більшість ключових політичних та економічних рішень відповідали інтересам «Сім'ї» та оточення. Тобто існувала спроба розбудови так званої «російської моделі» взаємодії держави і великого капіталу. Проте, як зазначає О. Рахманов, така «модель взаємодії сильної влади та лояльних великих власників можлива за умов позитивної динаміки зростання

життєвого добробуту населення, консолідації суспільства й політичної еліти навколо харизматичного лідера та відсутності суттєвих політико-ідеологічних розмежувань у суспільстві» [75, с. 199].

Водночас добробут українських громадян у цей період залишався на тому ж рівні. Так, за результатами всеукраїнського опитування Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС» «Україна та українці» (шоста хвиля), з 10 по 21 березня 2011 р. чинниками збагачення, на думку громадян, були: влада (46,0%), корупція (23,5%) і зв'язки (18,1%). У свою чергу, визнані загальносвітові чинники фінансової успішності – якісний рівень освіти і везіння оцінено в 3,2 і 3,3% відповідно [76]. На думку української дослідниці М. Шульги, такий «алгоритм розвитку взаємовідносин великого капіталу та влади для України був і є малоймовірним, що пов'язано, по-перше, із суперечливістю вітчизняних великих власників (з одного боку, всі вони зацікавлені у відсутності соціально-економічних і політичних потрясінь у країні, а також в існуванні гарантій з боку держави у недоторканності їхньої приватної власності, з другого – вони є непримиримими бізнес-конкурентами один для одного), а по-друге, із «рівновіддаленістю» олігархічних груп від керівництва держави і центрів прийняття управлінських рішень» [103, с. 29]. Як приклад складності реалізації такої моделі в Україні стали масові протести в Києві, які переросли у «Революцію гідності» за підтримки «опозиційних» фінансово-політичних груп. Результатом подій стала втеча В. Януковича та його найближчого оточення і подальший активний перерозподіл сфер впливу.

Шостий етап діяльності фінансово-політичних груп в Україні тривав з 2014 р. до 2019 р. Характерними ознаками функціонування ФПГ на цьому етапі є перебування засновників-власників ФПГ на ключових державних посадах та постійна боротьба за перерозподіл фінансових потоків у країні. Так, на відміну від попередніх етапів представники великого капіталу представлені не тільки у Верховній Раді України, але й в органах виконавчої влади:

І. Коломойський – голова Дніпропетровської обласної держадміністрації (2 березня 2014 р. – 24 березня 2015 р.) (співвласник групи «Приват»);

С. Тарута – голова Донецької обласної державної адміністрації (2 березня 2014 р. – 10 жовтня 2014 р.), (власник корпорації «Індустріальний союз Донбасу»);

П. Порошенко – Президент України (з 7 червня 2014 р. по травень 2019 р.), власник концерну «Укрпромінвест» та ін.

Після завершення Революції Гідності Президент України П. Порошенко оголосив політику «деолігархізації» і боротьби з системною корупцією в українському суспільстві за підтримки західних партнерів [9]. Проте, як вважають експерти та представники опозиційних надалі до влади фінансово-політичних груп, ефективність проведення політики деолігархізації імені П.Порошенка є незадовільною. Зокрема, на думку С. Тарути (власник корпорації «Індустріальний союз Донбасу», народний депутат України VIII скликання), деолігархізація в Україні – це «це боротьба одних з іншими. Базових змін не відбулося» [82]. Подібну думку висловив американський фахівець з агентства Bloomberg М. Чемпіон у дослідженні «Україна протидіє власній революції», де він зазначає, що «олігархи зберегли свій тотальний вплив на політику, ключові рішення та процеси в Україні, просто змінилися їх імена» [106].

Підтвердженням подібних оцінок є результати соціологічних опитувань. Так, згідно з даними всеукраїнського опитування, проведеного фондами «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та «Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова» у 2015 р., головною причиною провалу реформ в країні українці називають корумпованість представників влади (у цьому переконані 72%), а головний опір проведенню перетворень у нашій державі здійснюють олігархи й уряд (51%) [99]. Отже, за результатами соціологічних досліджень основними причинами корупції в Україні є: відсутність дієвих інститутів

громадянського суспільства; тривала історична епоха бездержавності; інтегрованість ресурсних монополій в інститути влади; злиття бізнес-груп та влади; екстенсивна, ресурсноорієнтована модель економіки; залежність держави і громадянського суспільства від зовнішніх фінансових вливань; домінування державного контролю за різними видами транзитів у всіх галузях економіки; загальна бідність і соціальне розшарування за відсутності середнього класу; відмивання коштів тощо.

Сьомий етап взаємин влади та великого капіталу розпочався зі вступом на посаду президента Володимира Зеленського у травні 2019 р. Зменшення впливу олігархів на політичні та економічні процеси в Україні було однією з центральних передвиборчих обіцянок кандидата від політичної партії «Слуга народу». Проте до президентської посади В.Зеленський активно співпрацював з телеканалом «1+1» та іншими структурами, які належать олігарху Ігорю Коломойському. Вже після другого туру президентських виборів В. Зеленський запевняв журналістів, що «на жодному з телеканалів, які належать олігархам, йому не роблять теплої ванни» [21]. Також новообраний Президент заперечував, що контактує з будь-яким олігархом чи дослуховується вислуховує до їх порад або отримує допомогу. Проте журналісти програми «Схеми. Корупція в деталях» з'ясували, як Президент, його радники та представники його офісу зустрічаються з представниками українських бізнес-гру, або олігархи особисто відвідують Офіс Президента.

Проте, у 2021 р. ситуація істотно змінилася. Так, Рада національної безпеки і оборони України з ініціативи Президента В. Зеленського ухвалила санкції проти проросійського політика та олігарха Віктора Медведчука і його бізнес та медіа-партнерів, зокрема – заблокувала орієнтовані на нього телеканали. Навесні 2021 року В. Зеленський публічно підтримав оголошені Сполученими Штатами Америки санкції проти І. Коломойського, і зазначив, що чинна влада в Україні проводитиме деолігархізацію [41].

Наступним кроком Президента В.Зеленського щодо взаємин влади та великого капіталу в Україні стало ухвалення Закону України «Про

запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» або закону про деолігархізацію. У вересні 2021 р. у Верховній Раді України, зі сварками та протестами, за закон проголосували 279 депутатів. Голосування також стало «фінальним акордом» відносин депутатської фракції партії «Слуга народу» та Голови Верховної Ради Д. Разумкова і вартувало йому посади спікера.

Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» передбачає, що РНБО вноситиме особу до реєстру олігархів за наявності трьох із чотирьох ознак:

значний вплив на засоби масової інформації;

участь у політичному житті;

бенефіціарне володіння компанією-монополістом;

статки понад 1 млн прожиткових мінімумів (близько 83 млн доларів).

[72].

РНБО формуватиме реєстр олігархів, а також гарантуватиме відкритий до нього. Нагадаємо, що Президент України є керівником РНБО та фактично контролює його роботу. Якщо особу внесуть до відповідного реєстру, вона не зможе виділяти фінанси політичним партіям напряму чи через інших осіб. Також, внесеним у реєстр, заборонено брати участь у купівлі об'єктів великої приватизації. Крім того, внесені до переліку повинні подавати такі самі декларації, як і державні службовці за законом «Про запобігання корупції». РНБО має право ухвалити рішення про виведення із реєстру олігархів особи, якщо перерахованих ознак буде недостатньо.

Значний вплив на засоби масової інформації, за законом, передбачає, що ця особа є бенефіціаром або контролером певного ЗМІ, тобто отримує прибутки чи керує ним. На думку експертів, для виключення з реєстру олігархів представники великого капіталу будуть змушені продавати свої медіа-активи [72].

Закон регламентує контакти представників владних інституцій з олігархами. Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування після контактів з олігархом або його представником не пізніше, ніж на наступний день мають заповнити на сайті РНБО декларацію про контакти. «Контактом» з олігархом вважається зустріч і розмова, зокрема і онлайн. До переліку публічних службовців, які повинні звітувати про такі контакти, включені наступні: президент, керівники та депутати парламенту, урядовці, керівники правоохоронних, антикорупційних і силових органів, Національного банку України, судді Конституційного суду, глава Фонду державного майна України, члени Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. Змушені декларувати контакти з олігархами керівники Антимонопольного комітету, Рахункової палати, Центральної виборчої комісії, Вищої ради правосуддя, секретар РНБО і його заступники, а також очільники Національного агентства з питань запобігання корупції, НАБУ, ДБР, Бюро економічної безпеки та їхні заступники.

У документа виявилось чимало критиків, особливо в частині повноважень Ради нацбезпеки і оборони України визначати того, хто є олігархом. Однак і інші статті критикували і називали популістськими та такими, що не підкріплені правовими механізмами для їх реалізації. Опозиційні фракції називають закон інструментом політичних переслідувань критиків влади.

3. Інструменти впливу фінансово-політичних груп на реалізацію державної політики в Україні

Очевидно, що збереження існуючої системи взаємин великого капіталу та влади в Україні в політичній і соціально-економічній системах насамперед зручно для представників ФПГ, які є однією з «найконсервативніших сил в українському суспільстві» [16, с. 160]. Досліджуючи такі особливості відносин владних інституцій і великого капіталу в Україні, відомий американський історик, експерт з вивчення історії Східної Європи, професор

Уельського університету Т. Снайдер наголосив, що «наступним етапом після комунізму є олігархія», а не капіталізм, як це прийнято вважати [102]. І тому найважливішим питання життєдіяльності українського соціуму денного є пошук інструментів перетворення корумпованої країни в конкурентну державу з європейськими стандартами життя.

Пошук таких механізмів обмеження впливу ФПГ на публічну політику в Україні можливий лише за умови вивчення чинників такого впливу цих «корпоративних клієнтел» на процеси підготовки та ухвалення управлінських рішень у державі.

На думку українського політолога С. Телешуна, можна виокремити дві основні групи механізмів впливу фінансово-політичних груп на становлення державної політики:

1. Легальні (або умовно легальні):

виникнення політичних партій і громадських рухів, їх подальше фінансування та перетворення на інструменти відстоювання власних інтересів;

безпосередня участь представників великого капіталу у парламентських та місцевих виборах;

формування громадської думки щодо шляхів вирішення різноманітних суспільно-політичних та соціально-економічних проблем;

організація різноманітних, у тому числі протестних, політичних акцій;

застосування політичних відносин та зв'язків для впливу на процес підготовки та ухвалення політико-адміністративних рішень;

мобілізація підтримки вигідних проектів рішень за допомогою ЗМІ, створення умов для реалізації прямої демократії;

використання медіа для навіювання певних думок і установок у значної частини населення.

2. Нелегальні (або латентні):

безпосередній або прямий підкуп представників владних інституцій;

шантаж чиновників та публічних осіб;

«купівля» посад у структурах центральних і місцевих органів виконавчої влади;

підготовка і фінансування прийняття «потрібних» законопроектів;

лобіювання політичних та економічних інтересів українських фінансово-політичних груп через політичні/бізнес-кола інших держав;

відмивання «сірих» капіталів через структури, утворені в інших державах, використовуючи офіційні фонди, громадсько-політичні рухи, засоби масової інформації, волонтерські проекти, кримінальні структури, тощо [94, с. 141].

Для дослідження впливу ФПГ на процес підготовки та ухвалення політико-управлінських рішень доречно проаналізувати їх фінансово-промислові активи. Адже наявність потужних фінансових і кадрових ресурсів, безперечно, перетворює їх у впливових учасників соціально-економічних і політичних відносин у державі. Особливо їх вплив є потужним на регіональному рівні, що викликано входженням до структур впливових ФПГ так званих «містоутворюючих» підприємств. Згідно зі ст. 16 Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з питань приватизації щодо реалізації положень Державної програми приватизації на 2012–2014 роки», містоутворююче підприємство – це «підприємство, на якому зайнято не менш як 50 відсотків від загальної кількості осіб, які працюють на підприємствах міста (поселення); підприємство, яке на своєму балансі має об'єкти соціально-комунальної сфери та інженерної інфраструктури, що обслуговують не менш як 50 відсотків населення міста (поселення)» [67].

Такий системний контроль над цілим містом, районом чи навіть областю України, створює можливість для ФПГ відслідковувати усі прояви суспільно-політичного та соціально-економічного життя певної територіальної одиниці й суттєво впливати на регіональну політику. Найчастіше це відбувається за допомогою обрання своїх представників в український парламент. Зокрема, як наголосив голова правління ПАТ «Миронівський хлібопродукт» Ю. Косяк: «Кожне підприємство холдингу

МХП – це не тільки робочі місця безпосередньо на виробництві та соціальна відповідальність. Ми створюємо навколо себе цілу систему сфери послуг та соціального забезпечення. Відкриваються ремонти одягу, магазини, заклади відпочинку, великі та малі сервіси тощо. Це дає змогу розвиватися малому та середньому бізнесу» [118]. Таким чином, кадрова, медійна та фінансова підтримка «своїх» висуванців на виборах до Верховної Ради України дає можливість розраховувати представникам ФПГ на «вдячну відповідь», але вже представників владних інституцій. На думку того ж Ю. Косюка, «містоутворюючі підприємства, від яких залежить розвиток малого та середнього бізнесу, мають отримувати підтримку з боку держави. Повинна бути система стимулів податкового та організаційного характеру, а також ефективна співпраця з місцевими громадами, щоб дати можливість бізнесу розвивати міста» [58].

Отож, розглянемо виробничі, фінансові та медійні активи провідних фінансово-політичних груп України.

Однією з найпотужніших українських ФПГ є *ПрАТ «Систем Кепітал Менеджмент»* (System Capital Management), що виникла в 2000 р. Головним бенефіціаром «СКМ» відповідно до оприлюдненої інформації про структуру групи і структуру власності є Ринат Ахметов (народний депутат України V і VI скликань від «Партії регіонів», найбагатший українець згідно публікаціями Forbes останніх двох десятиліть [78]). До структури фінансово-промислової групи «Систем Кепітал Менеджмент» входять підприємства фінансового, металургійного, енергетичного, гірничого, машинобудівного, медійного та інших секторів економіки. **(Додаток А)** Загалом група «СКМ» включає понад 100 різноманітних компаній, що зареєстровані і функціонують, крім України, у країнах-членах Європейського Союзу та Швейцарії.

Близькою у сфері бізнес-контактів й за «політичними уподобаннями» до фінансово-промислової групи «СКМ» є група компаній «Смарт-Холдинг» Вадима Новинського (російський, а потім український підприємець),

заснована у 1999 р. Зокрема, В. Новинський (народний депутат України VII, VIII скликань) володіє контрольним пакетом акцій групи «Метінвест».

(Додаток Б)

Досить впливовою впродовж тривалого часу є фінансово-промислова група «Інтерпайп», що була створена 22 листопада 1990 р. Віктором Пінчуком. Головне представництво об'єднання «Інтерпайп» розташоване у Дніпрі, однак офіси корпорації відкриті в Російській Федерації, Білорусі, Азербайджані, Узбекистані, Казахстані, Німеччині, США та Швейцарії. Провідними напрямками діяльності групи компаній «Інтерпайп» є металургія, машинобудування, трубна промисловість, банківські послуги та мас-медіа.

(Додаток В). Проте, варто згадати, що у період Президента Л.Кучми (тесть В.Пінчука) група «Інтерпайп» мала можливість отримувати шалені прибутки на посередницьких операціях, пов'язаних із перепродажем російських енергоносіїв і їх подальшим транспортуванням у країни Центральної та Західної Європи [92, с. 57]

До переліку найвпливовіших українських фінансово-промислових груп доречно включити групу «Приват». Ця структура була заснована чотирма компаніями (ТОВ «Віст» (25% акцій), ТОВ «Солм» (21,03%), ТОВ «Сентоза» (25%) та «Приват-Інтертрейдинг» (28,97%)) у березні 1992 р., шляхом утворення ЗАТ КБ «Приватбанк». Значне зростання активів групи «Приват» припадає на період перебування на посаді голови Дніпропетровської області П. Лазаренка [66]. Бізнес-структуру пов'язують із діяльністю Ігоря Коломойського та Генадія Боголюбова. **(Додаток Г)**

Ще однією впливовою ФПГ в Україні є «Укрпромінвест». Незважаючи на те, що вказана бізнес-група була де-юре ліквідована у квітні 2012 р., зв'язки між фінансово-кредитними структура та промисловими об'єктами об'єднання залишаються актуальними й нині. Виникнення та діяльність концерну «Укрпромінвест» пов'язують з ім'ям п'ятого Президента України Петра Порошенка. У квітні 2005 р., до складу корпорації входило понад 30 підприємств різних секторів економіки. **(Додаток Д)** Як наголошував голова

ради директорів корпорації «Укрпромінвест» І. Кононенко: «реорганізація – це перший крок для роботи із західними аудиторськими компаніями і банками ... перше, що просять західні партнери – дайте корпоративний баланс» [50]. Загалом корпорація «Укрпромінвест» на час ліквідації контролювала підприємства, що охоплювали кондитерську, аграрну, транспортну й машинобудівну галузі промисловості.

До найпотужніших бізнес-груп України належить «Group DF» Дмитра Фірташа. З-поміж корпорацій це одна з наймолодших фінансово-промислових груп в Україні – лише у 2007 р. Д. Фірташ об'єднав свої активи в єдину групу. А вже у 2012 р. загальний дохід «Group DF» сягав понад 6 млрд дол. США [15]. (Додаток Е)

Також впливовою ФПГ в Україні є «Індустріальна Спілка Донбасу» (більш відома як бізнес-група «Індустріальний союз Донбасу»), що заснована в 1995 р. Як наголошують дослідники, витоки цього корпоративного утворення можна знайти в структурах, близьких до А. Брагіна та Є. Щербаня [92]. Офіційно ж одними із засновників «Індустріального союзу Донбасу» вважають Валерія Гайдука – Секретаря Ради національної безпеки і оборони України (10 жовтня 2006 р. – 12 травня 2007 р.) та заступника голови Донецької обласної адміністрації (1994–1996). Генеральним директором бізнес-групи «ІСД» впродовж тривалого часу є О. Мкртчян, а головою ради директорів корпорації з 2002 р. є С. Тарута. (Додаток Є)

Також варто згадати іншу впливову вітчизняну бізнес-групу – «Development Construction Holding» (ТОВ «Девелопмент Констракшн Холдинг»), власником якої є харківський підприємець Олександр Ярославський.

Знаним в Україні та за кордоном агроіндустріальним холдингом є ПАТ «Миронівський хлібопродукт», заснований у 1998 р. Юрієм Косюком (на цей час належить 63% акцій). На 2015 р. бізнес-корпорація «Миронівський хлібопродукт» виробляла більше ніж 50% м'яса птиці в Україні [39]. (Додаток Ж)

Також варто нагадати, що до переліку найвпливовіших ФПГ в Україні можна було б віднести і так звану «сім'ю» В. Януковича. Проте у зв'язку з кримінальними провадженнями щодо членів «Сім'ї», переслідуванням засновників корпорації як на території України, так і поза нею; накладеними на членів ФПГ санкціями європейських країн, Сполучених Штатів Америки підрозділи цієї ФПГ перейшли переважно в «тінь» або їх власниками стали підставні особи, що практично унеможлиблює процес вивчення цієї фінансово-політичної групи.

Очевидно, що перелік впливових ФПГ можна продовжувати, особливо на регіональному рівні. Проте саме ці бізнес-корпорації є яскравим прикладом перетворення фінансово-промислових груп у фінансово-політичні з постійним використанням адміністративного ресурсу.

Діяльність ФПГ в Україні прослідковується на всіх рівнях державної влади: загальнонаціональному, регіональному та місцевому. Очевидно, найбільший інтерес ФПГ у відстоюванні своїх інтересів спостерігається на загальнодержавному рівні: українському парламенті та Кабінеті Міністрів України. Постійна участь українських фінансово-політичних груп у парламенті та уряді забезпечили їм можливість відстоювати свої інтереси незалежно від електоральних циклів. Як наголошує українська дослідниця І. Работягова: «Сталося це за рахунок підтримки бізнесом неінституціалізованих політичних сил, які були включені у систему неформального розподілу привілеїв» [71]. У свою чергу, «приватизація» партій відбулася через встановлення фінансової залежності від кількох «донорів», що входили до тієї чи іншої ФПГ. Стан «привласнення» українських політичних партій виник через відсутність їх фінансування, у тому числі державного. Членські внески, як зазначають науковці, складають лише 7–15% від загальних витрат бюджетів партій у період виборчих кампаній, що підштовхнуло партійців до пошуку нових джерел надходжень коштів [92, с. 96]. Також особливістю української партійно-політичної

системи є прагнення намагання представників великого капіталу одночасно фінансувати кілька політичних сил з метою мінімізації ризиків.

Тому великі корпорації активно розпочали інкорпорувати своїх представників до українського парламенту. Такі наміри ФПГ вийти поза «регіональні кордони» були викликані їх бажанням поширити свій вплив як на всю територію України, так і поза нею. Також, створення «власної» партії чи фракції давало можливість формалізувати свою присутність у Верховній Раді України та вплинути на формування Кабінету Міністрів України. Крім вказаних причин, зацікавленість представників великого капіталу бути представленими в українському парламенті, на наше переконання, зумовлювалася наступними чинниками:

персональна присутність або наявність довірених людей у Верховній Раді України дає можливість більш ефективно впливати на процес підготовки та ухвалення управлінських рішень;

доступ до голосування у Верховній Раді України забезпечує контроль над законотворчою діяльністю, тобто лобіюванням «потрібних» законів та постанов;

депутатський мандат дає безпосередній доступ до «тіла» перших осіб держави з метою відстоювання приватних інтересів;

наявність власної політичної групи у парламенті дає змогу впливати на виконавчу гілку влади;

наявність власної фракції або групи депутатів в умовах парламентсько-президентської республіки дає можливість визначати персональний склад українського уряду;

наявність депутатського мандата гарантувала персональний імунітет тощо.

Власники українських ФПГ «утримують» різні політичні сили. Зокрема, фінансування політичної партії ОПЖЗ переважно здійснює Р. Ахметов, так звана група «РосУкрЕнерго», очолювана С. Львовчкіним та Д. Фірташем та одіозний український олігарх В.Медведчук. У свою чергу,

фракцію «Європейська солідарність» переважно «підтримує» група «Укрпромінвест» і наближені до неї ФПГ. Зокрема, за підрахунками дослідників, П. Порошенко на свою президентську кампанію 2014 р. витратив 95,6 млн грн [52].

Журналісти BihusInfo. дослідили звіт партії «Слуга народу» за третій квартал 2020 року і знайшли в ньому чимало цікавих партійних донорів. Так, п'ять осіб, які перерахувала в партійний бюджет понад мільйон гривень кожен проживають в невеличкому Корчуватому. Подружжя пенсіонерів з Вінницької області перерахували на рахунки слуг народу понад 400 тисяч гривень, хоча жінка Марія Йосипівна повідомила, що її пенсія складає 2200 гривень, і подібні суми вони нічого не знали. Бухгалтер з Нетішина Галина зізналася, що відправила у партійну касу «Слуг народу» 1,5 млн гривень, проте відмовилася розповісти, звідки у неї така сума грошей. Загалом, у звіті «Слуги народу» «за третій квартал 2020 року йдеться, що політичну партію профінансувало 578 фізичних осіб та компаній» [28].

Таким чином, Верховна Рада України – це поле активної лобістської діяльності великих бізнес-груп, в якому, на відміну від структур центральних та місцевих органів виконавчої влади, спостерігається прагнення «до безпосереднього представництва інтересів окремих фінансово-політичних груп» [92, с. 190]. «Олігархізація» політичних партій в Україні в умовах відсутності консолідованої демократії мала й об'єктивні причини. Згідно із «залізним законом олігархії» Р. Міхельса в демократичному суспільстві «партіям об'єктивно притаманна тенденція до олігархізації, адже суть будь-якої організації містить у собі завжди глибоко аристократичні риси. Організація завершує остаточний поділ всякої партії на меншість, яка керує, і більшість, якою керують. Із посиленням організації демократія починає зникати» [55, с. 30].

За умови мажоритарної виборчої системи кандидат, який має значні матеріальні, фінансові, адміністративні, кадрові та медійні ресурси (або має доступ до таких), має більше можливостей бути обраним до Верховної Ради

України. Також, за умови існування пропорційної виборчої системи, кандидати, які делегуються до українського парламенту за партійними списками, переважно конкурують не за підтримку виборців, а за місце в самому списку. Тому в умовах пропорційної виборчої системи «партія стає єдиним виборчим округом» [34, с. 307]. Місце кандидата у партійному списку залежить від його «внеску», політичної ваги чи близькості до партійного лідера.

Іншим важливим механізмом впливу ФПГ на формування позиції громадян щодо актуальних політичних та соціально-економічних проблем держави є засоби масової інформації. Адже українські ЗМІ є «гібридним» інструментом тиску ФПГ на діяльність органів державної влади і механізмом боротьби в політико-корпоративних війнах. Це викликає зневіру мешканців в українських засобах масової інформації. Так, за даними соціологічного дослідження, проведеного GfK Ukraine на замовлення ГО «Медіаварта», 71% респондентів дали позитивну відповідь на питання: «Чи вважаєте ви, що провідні ЗМІ належать українським олігархам, і це негативно впливає на виконання журналістами своєї місії?» [85].

На думку відомої української журналістки Д. Дуцик, початок процесу «привласнення» ФПГ українських ЗМІ припадає на 1996 р. А вже на початку 2000-х років українські засоби масової інформації «остаточно перетворилися в інструмент пропагандистської боротьби фінансово-політичних груп: як провладних, так і опозиційних» [32, с. 87]

Але водночас є певні зміни в характері діяльності вітчизняних засобів масової інформації:

відсутність балансу думок (навіть і формального) у висвітленні інформації. Зокрема, як наголошує голова правління ГО «Телекритика» Н. Лигачова: «якщо за часів Януковича був тотальний контроль влади практично за всіма телеканалами, але, з іншого боку, вони дотримувалися хоча б формального балансу думок, то після Майдану олігархи-власники ЗМІ

вирішили, що на баланс думок у матеріалах можна повністю наплювати» [59];

відсутність «рівності корупційних можливостей». Сьогодні потрапити на телеканал – це привілей для «своїх», а не для кожного, хто, навіть, і платить (легально/нелегально);

зменшення так званої «бізнес-джинси» у медійному просторі. Натомість ми спостерігаємо домінування політичної «джинси» з чіткою прив'язкою «політичний проект – власник медіа-холдингу». Так, президент Академії української преси В. Іванов наголошував, що «тільки 14% проаналізованих повідомлень провідних українських телеканалів мали дві або більше точок зору. Це ознака або непрофесіоналізму, або замовлення» [59];

вибіркове представлення даних соціологічних досліджень і маніпуляція суспільною думкою через оприлюднення соціологічних результатів невідомих фірм;

систематичність звинувачення бізнес/політичних опонентів у всіх «смертних гріхах».

Одним із дієвих інструментів боротьби із заангажованістю засобів масової інформації в Україні є створення системної законодавчої бази, що визначатиме роботу ЗМІ та, що важливо, його структуру власності. Досвід багатьох європейських держав свідчить, що ефективною формою є наявність громадянства даної держави або статусу фізичної/юридичної особи-резидента до власників засобів масової інформації [38]. Отримувати ліцензію чи дозвіл на мовлення у європейських країнах заборонено наступним суб'єктам:

адміністративним органам (будь-яким органам центральної чи місцевої влади незалежно від їх рівня);

державним службовцям та посадовим особам будь-якого рівня;

членам політичних партій;

офшорним компаніям;

юридичним особам, відсоток власності або акції яких прямо чи опосередковано належать офшорній юридичній особі тощо.

Телебачення, друковані ЗМІ та радіо активно застосовуються ФПГ для маніпулювання громадською думкою й побудови «реальності постправди». Найбільш незалежною від позиції ФПГ групою ЗМІ є мережа Інтернет. Згідно з результатами дослідження соціологічної компанії «MMR» у 2015 р. лише 5% контенту електронних засобів масової інформації присвячено українським ФПГ. Узагальнюючи характеристики присутності великих бізнес-утворень у мережі Інтернет (передусім ідеться про соціальні мережі: Facebook, Twitter, VKontakte, Odnoklassniki, LiveJournal, Google Plus, Instagram), можна зробити такі висновки:

користувачів соціальних мереж в Україні не цікавить економічна компонента діяльності ФПГ, а, насамперед, їх вплив на політичні та соціально-економічні процеси в державі;

бізнеси українських корпорацій сприймаються жителями як «продовження» власників-засновників і які тотально залежні від них;

негативне наповнення інформації щодо конкретних ФПГ, пов'язане не з їх діяльністю, а з оцінками їх власників (переважно в соціально-політичній сфері);

соціальні мережі для є «лише механізмом відтворення іншої, раніше опублікованої інформації, а не засіб комунікації з громадянами країни тощо» [88].

Окрім названих механізмів впливу ФПГ на політичні та соціально-економічні процеси в державі, існують і інші інструменти формування громадської думки: використання інтелектуальної еліти, авторитетних представників різних сфер життя суспільства з метою захисту власних інтересів. Як зазначає український вчений В. Глазунов: «у зв'язку з цим змінюється і завдання органічної інтелігенції, яка супроводжує процес олігархізації – «виправдати усталений порядок речей, забезпечити його

консервацію» [20, с. 288]. Так, можна виділити наступні тривалі контакти неурядових організацій в Україні з представниками великих бізнес-груп:

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова – Л. Кучма, П. Лазаренко, Ю. Тимошенко, партія «Наша Україна»;

експертно-аналітична група «Нова Україна» – «Опозиційний блок»;

центр соціальних досліджень «Софія» – В. Пустовойтенко, політичний блок «За єдину Україну» на чолі з В. Литвином, «Партією регіонів» тощо.

Крім неурядових організацій, ФПГ обслуговують окремі політичні та економічні експерти. У зв'язку з цим в українському експертному просторі існують різні оцінки взаємин влади та великого капіталу. Один із підходів визначає діяльність ФПГ в Україні як один із ключових елементів політичного процесу (І. Рейтерович, С. Телешун, М. Томенко та ін.), інший – заперечує негативний вплив олігархії/клановості в Україні взагалі (В. Піховшек, М. Погребинський). Основною тезою другої групи експертів є аргумент щодо відсутності в Україні «сировинного сектору економіки, тому «вітчизняні» олігархи – не справжні» [96 с. 5].

Також для ефективного впливу на суспільні погляди вітчизняними ФПГ створюються «кишенькові» асоціації, федерації, зокрема: «Український союз промисловців і підприємців», «Федерація роботодавців України» тощо. Такі організації є лобістами інтересів ФПГ і надають консультації із суспільно важливих проблем. Багатолітній лідер фракції «Партії регіонів» О. Єфремов згадував, що «аналітичні та експертні групи Р. Ахметова надають фракції дуже серйозну підтримку, розробляючи для парламенту свої рекомендації до законопроектів» [37].

Також прослідковується залежність неурядових організацій і благодійних фондів від ФПГ. У рамках проекту «Приховані інтереси» громадські активісти відшукали близько 600 організацій, що «належать 129 депутатам Київради, з яких 96 – громадські організації, 34 – благодійні фонди» [21]. Також існують і різні меценатські та волонтерські проекти ФПГ,

які формують позитивний образ «своїх патронів» в суспільстві. Зокрема, можна згадати Фонд Олени Пінчук «АнтиСНІД», «PinchukArtCentre», «Гуманітарний Штаб Ріната Ахметова», організацію спортивних та культурних заходів тощо.

Важливим інструментом політичного впливу українських фінансово-політичних груп, є їх діяльність щодо формування зовнішньої політики нашої країни, передусім у сфері економіки. Тому, перші особи нашої держави охоче вдавались до лобіювання інтересів вітчизняних ФПГ на світових та європейських майданчиках. Зокрема, можна згадати підтримку Президента України В. Ющенка корпорації «Індустріальний Союз Донбасу» в купівлі в Польщі «Гута Сталі Честохова» (нині «ISD-Huta Częstochowa») чи «Нітроферт» (власність «Group DF») в Естонії. Очевидно, що підтримка впливовими політиками великого капіталу на зарубіжних ринках не є злочином. Проте, на відміну від досвіду європейських країн, США чи Канади, прибуток від просування українського великого капіталу на зовнішні ринки отримує не Українська держава, а приватні особи. Наслідком такого впливу українських ФПГ на становлення зовнішньої політики держави стала відсутність спільного стратегічного бачення подальшого розвитку країни у міжнародних відносинах.

Наголосимо, що ФПГ України впливають не лише на Кабінет Міністрів України, а й на державні структури в інших країнах з метою ухвалення необхідних їм рішень. Така можливість існує через наявність у власності вітчизняних ФПГ у розвинених державах Європи та Північної Америки: великих бізнес-структур (зі значною чисельністю працівників-резидентів), великої кількості дорогої нерухомості (із 41 тис. об'єктів іноземних інвесторів у Великобританії 90% зареєстровані на компанії в офшорах) тощо.

Очевидно, що здатність здійснювати такий вплив визначається контактами представників українських фінансово-політичних груп та політиків і бізнесменів найвищого рівня, а також вмінням використовувати національні механізми лобізму. Контакти з високопосадовцями провідних

країн світу та Європи уможлиблює ФПГ вирішувати свої економічні питання як на території цих країн, так і чинити зовнішній тиск на інші країни (зокрема і на Україну). З-поміж українських підприємців варто згадати В. Пінчука (група «Інтерпайп»), який за рахунок коштів фондів «Victor Pinchuk Foundation» і «EastOne» успішно відстоює свої інтереси в Сполучених Штатах Америки. Згідно з оприлюдненими даними В.Пінчук сплатив американським лобістам 40 тис. дол. за організацію контактів «своїх» народних депутатів України О. Белькової (заступниця голови комітету Верховної Ради України з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки) та П. Різаненка (голова підкомітету з питань цінних паперів, фондового ринку, діяльності рейтингових агентств та електронної комерції комітету з питань фінансової політики і банківської діяльності) із представниками політичних і бізнес-кіл США [47].

Також контактують американські лобістські структури з лідеркою партії «Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"» Ю. Тимошенко. За свідченнями експертів, британська консалтингова компанія «Aveiro LP» (офіційний директор Ю. Білоусова, проте компанію пов'язують безпосередньо з Ю. Тимошенко) оплатила послуги двох лобістських компаній в Сполучених Штатах Америки: «Wiley Rein LLP» та «MKW Group LLC» (на суму 380 тис. дол.) для просування у США ідей «боротьби з пропагандою Росії та Китаю», «фінансової підтримки» та «енергетичної незалежності» України [49].

Також контактував з американськими лобістами і одіозний український олігарх Д. Фірташ. Згідно з публічною інформацією група «Group DF» оплатила майже 800 тис. дол. США Л. Девісу (лобістська компанія «Lanny J. Davis & Associates, LLC») з метою захисту інтересів (зокрема і щодо корупційного скандалу в Іллінойсі) фінансово-політичної групи [48].

Таким чином, одним із найпотужніших чинників формування та функціонування органів державної влади в сучасному українському соціумі є конкуренція між фінансово-політичними групами. Сторони у процесі

боротьби за владу та перерозподіл фінансових потоків використовують різноманітні інструменти: легальні/напівлегальні та нелегальні/латентні.

До легальних/напівлегальних механізмів можна віднести:

утворення різноманітних політичних партій, об'єднань і рухів, громадських організацій як на місцевому, так і на загальнонаціональному рівні;

безпосередня участь представників великого капіталу у виборах до місцевих та центральних органів влади;

лобіювання своїх інтересів у Верховній Раді України за допомогою «кишенькових» фракцій і груп та довірених осіб;

формування суспільно-політичної позиції українських громадян з різноманітних політичних та соціально-економічних питань за посередництва власних ЗМІ та окремих медійних експертів;

проведення, фінансування та висвітлення в засобах масової інформації різноманітних соціально-економічних і політичних акцій;

мобілізація підтримки мешканців за допомогою ЗМІ й створення умов для реалізації різноманітних форм прямої демократії;

використання ЗМІ для формування суспільно-політичних настроїв у населення тощо.

До нелегальних/латентних механізмів реалізації інтересів ФПГ в Україні можна віднести:

прямий підкуп працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, суддів;

шантаж публічних осіб та представників неурядових організацій;

рейдерство як об'єктів нерухомості, господарюючих суб'єктів, так і політичних сил та громадських організацій, засобів масової інформації;

«купівлю» посад у центральних і місцевих органах виконавчої влади та місць у партійних списках;

інвестування фінансів у лобістські структури інших держав з метою зовнішнього тиску на українську владу;

промоушен «потрібних» законопроектів;
лобіювання інтересів бізнес-структур через політичні/бізнес-кола інших держав;

відмивання «сірих» фінансів через треті країни (офшори) за допомогою офіційних фондів, неурядових організацій, ЗМІ, волонтерських проєктів, кримінальних структур тощо.

Проте надмірне протистояння провідних ФПП призводить до взаємного їх послаблення та зміцнення основ консолідованої демократії.

На нашу думку, вирішення проблеми взаємин великого капіталу і влади полягає в інституалізації лобістської діяльності в Україні. Адже законодавчо визначена система лобіювання інтересів бізнес-груп веде до зменшення рівня корупції в державі та забезпечить однакові можливості усіх зацікавлених сторін до процесу підготовки та прийняття управлінських рішень. Важливою віхою на шляху вирішення проблем взаємодії великого бізнесу і влади є доопрацювання національного законодавства щодо визначення порядку використання державних коштів на фінансування політичних партій, що суттєво зменшить залежність політичних сил від фінансово-політичних груп.

Ще одним ключовим кроком для мінімізації впливу фінансово-політичних груп на політичні й соціально-економічні процеси в Україні є створення дієвої нормативно-правової бази, що визначала б діяльність засобів масової інформації. Основою такого законодавчого поля є чітке визначення структури власності того чи іншого ЗМІ та формулювання вимог до статусу фізичної/юридичної особи-резидента власника медіа-ресурсу. Тому повинне бути обмежене мовлення мас-медіа, які належать таким суб'єктам: адміністративним органам (будь-яким органам влади незалежно від їх рівня); працівникам органів державної влади будь-якого рівня; членам політичних партій; офшорним компаніям; юридичним особам, частка власності або акції яких прямо чи опосередковано належать офшорній юридичній особі, тощо.

Проте, на нашу думку, основним інструментом мінімізації впливу вітчизняних ФПГ на процес підготовки та ухвалення адміністративно-управлінських рішень, є не тільки чітка нормативно-правова регламентація діяльності корпоративних утворень і їх контактів з органами державної влади, а й створення системи дієвого публічного управління. Тому сьогодні, крім ефективної боротьби з корупцією, розподілу великого капіталу і влади, ключовим питанням для політичних і бізнесових еліт нашої держави є побудова ефективної системи публічної політики.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПОЛІТИЧНИХ ГРУП: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ

3.1. Зарубіжні практики узгодження інтересів представників великого капіталу та влади

Значення великого капіталу в політичних системах розвинутих країн світу важко переоцінити. Впродовж останніх 150 років вони є ключовими учасниками політичних та економічних процесів. Основним завданням діяльності фінансово-промислових об'єднань є прагнення отримати максимальний зиск (фінансовий, адміністративний чи політичний). При цьому фінансово-промислові групи застосовують як формальні, так і неформальні механізми впливу на діяльність органів державної влади.

Проте особливо чітко прослідковується ця тенденція у країнах з неконсолідованою демократією, державах перехідного типу, де органи державної влади є достатньо слабкими та неспроможні повною мірою протистояти цьому впливу. Корупція в таких «гібридних» політичних режимах застосовується ФПГ як засіб завоювання, утримання й використання влади. У розвинених світових державах, де відпрацьовані демократичні процедури, ФПГ діють у прозорій системі взаємин влади, корпорацій та громадянського суспільства. Ці відносини побудовані, насамперед, на ідеї чіткого розмежування влади і великого капіталу.

За такої системи основну роль у відносинах органів державної влади з ФПГ відіграють законодавство та спеціальні органи влади. Натомість для країн з неконсолідованою демократією поширенню є неформальна участь ФПГ у процесі підготовки і ухвалення державно-управлінських рішень. Таким чином, основними інструментами узгодження інтересів ФПГ і держави є персональні контакти (феномен телефонного права, сучасного фаворитизму, політичного клієнтизму, «кумівства» тощо). Подібне

поширення неформальних структур в уряді, парламенті і судовій системі сприяє розповсюдженню корупції в країні, у результаті якої органи державної влади перетворюються в засіб отримання надприбутку невеликою групою людей. В такій ситуації політичні актори «звільняються і від демократичного, і від конституційно-правового контролю» [81, с. 63].

Наслідком такого поширення неформальних структур в Україні є перетворення фінансово-промислових груп у ФПГ [77]. Для таких ФПГ притаманне поєднання різноманітних економічних, політичних і адміністративних інструментів з метою досягнення власних інтересів. Натомість політичні зв'язки є запорукою та необхідністю їх результативного та ефективного існування. За результатами дослідження відомого журналу «The Economist», Україна знаходиться на п'ятому місці в рейтингу «кумівського капіталізму» (за визначенням авторів публікації «капіталістична економіка, в якій успіх у бізнесі залежить від особистих зв'язків бізнесменів із політиками і державними службовцями») серед країн світу. Попереду нашої держави Росія (1-ше місце), Малайзія, Філіппіни і Сінгапур [110].

Поєднання інтересів представників влади та ФПГ зумовлена тим, що «влада, з одного боку, базується на різниці «надлишок – дефіцит» ресурсів, а з другого – сама є надпотужним інструментом, що дає доступ до інших ресурсів» [19, с. 87–93]. За даними журналістів «The Economist», статки українських олігархів оцінюються в 7–8% ВВП держави, понад половина з яких отримані за рахунок контактів з представниками органів державної влади у вигляді різноманітних податкових пільг, купівлі державних підприємств за безцінь, проведених з порушеннями тендерів та інших видів прихованої та неприхованої корупції українських чиновників. Інші дані свідчать, що сотня найбагатших українських громадян володіє 20 млрд дол. США, що складає 66–67% ВВП нашої держави.

Також варто зазначити, що контакти представників великого капіталу із чиновниками не є виключно українським феноменом. Подібні явища

спостерігались в країнах Західної Європи, Північної Америки на перетині XIX–XX ст., а також були поширеними в країнах Східної Азії в другій половині XX ст. Так, сам термін «кумівський капіталізм» було вперше застосовано у дослідженнях економік так званих «азійських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур) в 60–90 рр. XX ст., де саме процвітав взаємозв'язок ФПГ та політиків. З 90-х рр. XX ст. це поняття активно використовується для характеристики політичних та економічних процесів у країнах пострадянського простору.

Проте специфіка подібних процесів у країнах колишнього СРСР, зокрема і України, дає підстави багатьом дослідникам вести мову про нову модель капіталізму. Так, український вчений О. Рахманов, вивчаючи проблеми взаємин власників великого капіталу та представників влади в постсоціалістичних державах, зокрема і в Україні, виокремив наступні моделі формування когорти власників великого капіталу:

- 1) *класична західноєвропейська модель* («капіталісти до капіталізму»);
- 2) *волютаристські моделі впровадження капіталізму* («інтелектуальний капіталізм»);
- 3) *менеджеристські теорії нового класу* («капіталізм після капіталістів»);
- 4) *теорія політичного капіталізму* («капіталізм без капіталістів») [75].

Класичні західноєвропейські теорії формування капіталізму (К. Маркс, А. Сміт), побудовані на ідеї, що першочерговою умовою становлення капіталізму є виникнення класу великих власників. Адже існування ринкових елементів, згідно з теоріями К. Маркса та А. Сміта, можливе після завершення процесу «первісного» накопичення капіталу. У свою чергу, під «первісним накопиченням капіталу» розуміють «насильницький процес перетворення маси безпосередніх виробників (насамперед селян) на найманих робітників, а засобів виробництва і грошових багатств – на капітал» [73, с. 48]. Такі явища виникли під впливом зростання товарно-грошових відносин, розвитком наукоємного виробництва і виробничих

потужностей, лібералізацією економічних відносин, формуванням національних ринків тощо.

Волюнтаристська модель виникнення капіталізму розглядає процес появи класу великих власників як наслідку діяльності спеціальних урядових програм окремих держав у ХІХ ст. Така політика національних урядів у слабо розвинених країнах була орієнтована на захист власних економік за допомогою використання новітніх західних індустріальних технологій і стандартів діяльності у сфері економіки у власних державах. Посилення конкурентоспроможності таких держав вимагало створення впливового класу приватних власників. У зв'язку із відсутністю таких умов, функцію лідерів соціально-економічних перетворень перебрали представники органів державної влади та місцевого самоврядування, інколи дрібні дворяни чи офіцери та інтелектуали з передовою освітою. До таких держав можна віднести Росію та Японію на рубежі ХІХ–ХХ ст., пізніше Туреччину та постколоніальну Африку. Проте, спільною характерною рисою для таких держав із запізненою модернізацією стала волюнтаристська модель капіталізму, де «капіталістичні інституції проваджувалися державою «згори» за підтримки політичного класу і високоосвічених верств населення» [73, с. 50].

Черговою моделлю формування класу великих власників, авторами якої стали А. Берлі та Г. Мінсом, є *менеджеристська модель*. Прихильники цієї моделі наголошують на специфіці функціонування бізнес-груп (як сучасної форми прояви великого капіталу) у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. На думку вказаних авторів, сучасним бізнес-групам притаманна віддаленість акціонерів від процесу управління, а також їх незначною приватною часткою в установчому капіталі компанії. Поточний контроль над сучасними бізнес-утвореннями здійснює топ-менеджмент. Це дало підстави окремим дослідникам вести мову про «менеджеральну революцію» та формування постіндустріального суспільства [92]. Зокрема, була запропонована залежність, згідно з якою: «чим більший капітал корпорації,

тим більше власність відмежована від управління». А власники насамперед, зорієнтовані на розмір дивідендів.

Пізніше серед науковців, особливо з розвитком подібних процесів на пострадянському просторі та країнах Центрально-Східної Європи, сформувались два нових підходи до вивчення процесів виникнення великого капіталу: «капіталізм без капіталістів» і теорія «*політичного капіталізму*». Феномен «капіталізм без капіталістів» появився у країнах Центральної Європи (Чехія, Польща, Угорщина) наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Його автори, Дж. Еял, І. Селеньї та Е. Тоунслі під постсоціалістичними перетвореннями розуміли процес переходу від «соціалістичної статусної ієрархії до капіталістичної класової стратифікації» [75, с. 38], в яких за умови нерозвиненості приватної власності ініціативу перейняла на себе інтелігенція. Тому об'єднання інтелігенції (дисидентів, науковців, діячів культури тощо) та управлінців-технократів стало потужним інструментом успішних ринкових перетворень у цьому регіоні.

Становленню національного великого капіталу і бізнес-груп, на думку українського політолога С. Телешуна, в країнах Центрально-Східної Європи і Балтії заважали наступні чинники:

1) відбулася справедлива і, важливо, прозора масова приватизація, що не дозволила поширитись явищам нерівномірного розподілу державної власності в цих країнах. Зокрема, була запроваджена процедура реституції (лат. *restitutio* – відновлення) – поновлення позбавлених майнових прав і приведення їх до стану, що існував на момент вчинення дій, що заподіяли шкоди;

2) у державах Центрально-Східної Європи, навіть за часів їх входження до соціалістичного табору, були поширені елементи приватної власності;

3) політичною елітою за підтримки інтелігенції було побудоване прозоре конкурентне середовище для функціонування бізнес-компаній різного масштабу, що привернуло увагу інвесторів із Західної Європи до входження на ринки держав регіону;

4) масове входження західноєвропейських бізнес-компаній (і не тільки великого бізнесу, а й середнього і малого) вимагало запровадження нових стандартів, цінностей і культури підприємницької діяльності;

5) сприятливий інвестиційний клімат, створений для західних інвесторів, доступ іноземного капіталу до приватизації державних об'єктів пригальмували виникнення національного великого капіталу тощо [92].

Потужна інтервенція західних інвесторів на ринки у державах Центрально-Східної Європи та досить велика частина іноземного капіталу у підприємствах регіону дозволила авторам моделі «капіталізм без капіталістів» дискутувати про виникнення капіталістичних відносин не «згори», а «ззовні» [83]. Проте потужна інтервенція європейських інвесторів лише пригальмувала процес становлення великого національного капіталу. Так, у державах Центрально-Східної Європи незначна частка світових мільярдів: у Чехії – 0,4%, у Польщі – 0,3%, в Румунії – 0,1% і в Латвії – 0,1% [107].

У свою чергу, розробники моделі «політичного капіталізму» Е. Ганкіс та Я. Станішкіс представили власне розуміння переходу від планово-командної економіки до вільного ринку в державах пострадянського простору (передусім увага дослідження сфокусована на Російській Федерації, Україні та Молдові, Румунії та Болгарії. Автори вважають, що правляча у цих країнах номенклатура ще до 1988 р. усвідомлювала неминучий майбутній крах радянських режимів в країнах соціалістичного табору. Тому вони підготували план «конвертації державних посад в особисте збагачення за допомогою нерівномірного розподілу державної власності, що згодом дало їм можливість стати першими представниками великого капіталу у власних країнах». У результаті основним механізмом збереження керівних позицій представниками нового великого капіталу є неформальні зв'язки. Також подібна ситуація характерна для Китайської Народної Республіки з 90-х рр. ХХ ст.

Як наголошували у своїх працях українські дослідники Я. Жаліло, В.

Луцацій та А. Сменковський, у будь-яких державах комунікація між органами державної влади та великим бізнесом може відбуватися в двох напрямках – інституційному або олігархічному [40, с. 39]. У «молодих державах» неконсолідованої демократії основним механізмом отримання надприбутку був персональний неформальний зв'язок «нового бізнесу» із політичним істеблішментом. Це давало їм можливість незалежно від соціально-економічної і політичної ситуації в країні зберігати свій статус-кво.

Коли ж виникала загроза їх інтересам, представники «нового бізнесу» мали можливість впливати на характер процесів в державі. За олігархічного типу взаємини корпоративних об'єднань із органами державної влади побудована на індивідуальних стратегіях та тактиках з метою адекватного захисту власних вузькокорпоративних інтересів. Як наслідок таких взаємин виникає «спілка» корпорацій та представників органів державної влади, яка намагається стабілізувати зручну політичну ситуацію шляхом консервації статус-кво. Такий тип взаємин був характерний для держав колишнього СРСР (зокрема Україні і Росії) за умови неконсолідованої демократії і бажання бізнес-груп отримати надприбуток. Проте корупційні інструменти взаємин фінансово-промислових груп і представників органів державної влади є уразливими, що «пов'язано з їх нестійкістю – вони здійснюється на вузькому соціальному просторі й за відсутності формальних процедур» [40, с. 41].

На думку відомого американського політолога Ф. Фукуяма, у «молодих державах», наприклад України та Російської Федерації «існує два окремих явища, пов'язаних з корупцією, які є неідентичними. Перше – це створення і отримання ренти, друге – патронат або клієнтелізм» [108]. Обидва типи корупції, на думку автора можуть бути характерними для більшості суспільств, – як у західних розвинених демократіях, так і в державах із неконсолідованою демократією.

Ще одним проявом корупції є патронаж або клієнтелізм. Клієнтелізм

характерний для різних типів суспільства, як для розвинених, так і перехідного рівня, проте найкращі умови формуються у поляризованому, нестабільному інституційному суспільстві. Так, італійський вчений П. Мауро вважає, що корупцію і політичну нестабільність потрібно вивчати «як дві сторони однієї медалі, що ілюструють взаємне посилення різних аспектів інституційної неефективності» [109]. Така неефективність викликана частковою або повною трансформацією політичних інститутів окремими індивідами або групами індивідів для реалізації приватних інтересів. Разом з тим, нестійка та слаборозвинена економіка змушує населення фокусуватися лише на «ситуативних» проблемах, ігноруючи довгострокову перспективу.

На думку вітчизняного вченого Ю. Сабанадзе, «різниця у рівнях доходів може бути важливішою, ніж бідність сама по собі, і змушувати до активнішої участі у таких неформальних об'єднаннях, як клани» [81, с. 175]. До виникнення клієнтел в умовах неконсолідованої демократії прагнуть не тільки представники фінансово-промислових груп з метою отримання зиску, а й вихідці із менш забезпечених верств населення. Маргіналізовані групи суспільства намагаються «увійти в «мережу розв'язання проблем» суто із прагматичних міркувань – для вирішення своїх щоденних проблем, адже існує обмежений доступ до формальних джерел допомоги (чиновників, поліції, судів, органів влади тощо)» [81, с.178].

Феномен «клієнтелізму» формує такі взаємини, які побудовані на взаємовигідному обміні послугами між представниками великого капіталу та державних інституцій. При цьому клієнтові зазвичай гарантується підтримка в обмін на його політичну лояльність. Поширення клієнтельно-патримоніальних зв'язків детермінована тим, що «вони вигідні обом соціально нерівним сторонам: для патронів ці зв'язки є механізмами впливу, а для клієнтури – формою захисту. Саме це забезпечує збереження елементів клієнтелізму, зокрема і в країнах пострадянського простору» [92, с. 38].

Для дослідження патрон-клієнтських зв'язків відомі американські політологи Ш. Ейзенштадт і Л. Ронігер запропонували такі критерії:

- 1) побудова внутрішніх зв'язків «патрон-клієнт», і зовнішніх – з інституційним середовищем;
- 2) прозорість патрон-клієнтських ролей (існують чи не існують різного роду бар'єри);
- 3) умови закріплення ролей (неформальні – за взаємною згодою, формальні – санкціоновані договором/церемоніалом/традиціями);
- 4) зміст відносин “патрон-клієнт”, в основі яких лежить інтерес сторін;
- 5) стабільність патрон-клієнтських зв'язків [81, с. 64; 252].

На думку вітчизняних дослідників, патрон-клієнтські взаємини, які, насамперед, включають персональну залежність сторін, стають причинами виникнення певних протиріч:

- 1) присутність нерівності обох суб'єктів і владної асиметрії у їх взаєминах за умови проголошення єдності позицій, що проявляється у самоідентифікації, особистому співчутті та двосторонніх обов'язках;
- 2) використання примусу у відносинах сторін;
- 3) присутність як формалізованих, так і неформалізованих елементів в цьому типі відносин [92, с. 49].

Свій погляд щодо патрон-клієнтських відносин Ш. Ейзенштадта і Л. Ронігера продемонструвала дослідниця С. Барсукова, виокремивши такі риси:

- 1) відсутність добровільності – асиметрія ієрархії, влади і ресурсів суб'єктів взаємин. Примус, на думку вченої, за такого типу взаємин має управлінсько-організаційну сутність й чітко усвідомлюється обидвома учасниками;
- 2) нормованість – заздалегідь визначені форма, умова, терміни взаємних послуг сторін;
- 3) патрон-клієнтські взаємини є неформальною кореляцією формальних правил зі збільшенням залежністю від них;
- 4) значна залежність відносин від усвідомлених «правил гри», оскільки вони формують існуючу ієрархію, критерії доступу до ресурсів та обсяг

повноважень владних органів щодо їх розподілу;

5) жорстке закріплення повноважень патрона і клієнта в залежності від їх ієрархічного статусу. За умови порушення зобов'язань клієнтом чи патроном зв'язок переривається в існуючій формі;

б) патрон-клієнтські взаємини побудовані, насамперед, на вертикальних зв'язках, що створюють адміністративний капітал, який демонструє здатність однієї сторони визначати доступ благ іншої сторони, пов'язаний із здатністю одних акторів регулювати доступ до ресурсів та видів діяльності інших акторів, а «не на горизонтальних, що формують соціальний капітал, – можливість довіряти оточенню і використовувати його підтримку» [4, с. 13–15].

Також варто розглянути і третій прояв корупційних явищ пов'язаних з великим капіталом – «чорний» або «гламурний» лобізм. Це важливо з тієї позиції, що представники українського капіталу, наприклад, володіють чималим бізнесом за кордоном, нерухомістю. А це означає, щр потенційно можливим з контакт з представниками фінансових та політичних груп впливових держав світу. Також це може мати наслідком наявність контактів з кримінальними кола глобального рівня. Такі контакти дозволяють лобіювати не тільки власні інтереси, а й суттєвим чином впливати на економічну, внутрішню та зовнішню політику цих держав. Тому, у «молодих держав» із неконсолідованою демократією, як наголошено у моделі «політичного капіталізму» є два характерних варіанти розвитку взаємин фінансово-промислових груп і державних інституцій:

1) за першим варіантом управлінська вертикаль стає центром ухвалення управлінських рішень і контролює політичні сили за допомогою сильної та впливової президентської партії. За допомогою різноманітних механізмів влада диктує свою волю представникам великого капіталу, різних об'єднань, профспілок, федерацій тощо. Також за першого варіанту практично відсутня можливість існування бізнес-груп та інших потужних організацій поза цією системою. Таким чином, держава «окуповує»

практично весь простір між собою, суспільством та фінансово-промисловими групами;

2) за другим варіантом у трикутнику «держава – фінансово-промислові групи – суспільство» формуються патрон-клієнтські взаємини, що породжує злиття великого капіталу та представників органів державної влади з домінуванням фінансово-промислових груп та їх подальшою еволюцією у фінансово-політичні групи. Постійна і виснажлива боротьба найбільш впливових фінансово-політичних груп за вплив на державну владу є головним механізмом відтворення системи.

Таким чином, великий капітал в ХХІ ст. є типовим явищем для більшості держав світу. Великі корпорації є впливовим, а подекуди і домінуючими учасниками економічних відносин. Фінансово-промислові групи намагаються отримати якнайбільший зиск за мінімуму витрачених власних ресурсів. Одним із інструментів формування великого капіталу є вплив на політичні та соціально-економічні процеси в державі. У розвинутих країнах світу фінансово-промислові групи діють у транспарентній інституціолізованій системі взаємин: «держава – фінансово-промислові групи – громадянське суспільство», що характеризується чіткістю поділу бізнесу і влади. У даних державах основними механізмами взаємодії бізнес-груп і держави є правові норми та спеціально створені державні органи.

У державах із неконсолідованою демократією поширена неформальна участь корпорацій у процесі прийняття політичних та економічних рішень. Тоді основними інструментами узгодження інтересів великого капіталу і представників органів державної влади є персональні контакти. У неконсолідованих демократіях основними проявами корупції, яка виникла в результаті контактів представників влади та фінансово-промислових груп є отримання ренти і клієнтелізм. Явище «клієнтелізму» передбачає такі взаємини, в основі яких знаходиться взаємовигідний обмін послугами між великим капіталом і представниками влади. Клієнтові надається протекція в обмін на його лояльність і політичну підтримку. Клієнтельно-патримоніальні

відносини можуть проявлятися в будь-якому суспільстві, проте найбільш сприятливими є держави з неконсолідованою демократією.

Дослідники взаємин великого капіталу і владних інституцій виокремлюють наступні моделі формування верстви власників великого капіталу: 1) класична західноєвропейська модель («капіталісти до капіталізму»); 2) волюнтаристські моделі впровадження капіталізму («інтелектуальний капіталізм»); 3) менеджеристські теорії нового класу («капіталізм після капіталістів»); 4) концепція політичного капіталізму та «капіталізм без капіталістів». Концепція політичного капіталізму вивчає особливості виникнення великого капіталу на пострадянському просторі.

У «молодих держав» із нерозвиненими демократичними інститутами згідно з концепцією «політичного капіталізму» є два специфічних варіанти розвитку взаємозв'язку фінансово-промислових груп і державних інституцій: 1) «захоплення влади» фінансово-промисловими групами та їх наступна еволюція у фінансово-політичні групи; 2) повне підкорення політичної, економічної діяльності ФПГ волі держави. У державах із неконсолідованою демократією, де держава не в змозі виконувати функції арбітра, традиційна і політична корупція використовується фінансово-політичними групами як інструмент впливу, контролю й утримання влади.

3.2. Фінансово-політичні групи як суб'єкти публічної політики в Чернівецькій області

На шляху формування власної національної моделі урядування в Україні пройдено складний 30-річний шлях. Водночас в Україні загалом, і в Чернівецькій області, зокрема, накопичено низку системних проблем, які потребують не лише осмислення, але і вирішення. До таких нагальних питань належать взаємини великого капіталу, як загальнонаціонального, так і регіонального рівня та влади.

Вплив бізнес-груп на формування та діяльність обласних та міських органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування

Чернівецької області, на думку доктора політичних наук, завідувача кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича професора Анатолія Круглашова визначається низкою передумов.

По-перше, не відбулося демонтажу радянської інституційної системи державного управління та кадрової політики шляхом адекватної та своєчасної її заміни на демократичну модель регіонального управління та розвитку місцевого самоврядування.

По-друге, згідно чинного в Україні виборчого законодавства місцеві ради опинилися ще більшою мірою залежними від політичної волі центру та пануючої на рівні регіону партійно-кланової кон'юнктури. Адже всупереч децентралізаторській політиці в Україні, як зазначає дослідник, відбувається централізація по лінії партійної вертикалі. Тепер депутатські фракції та групи в місцевих радах, у перше чергу, спрямовуються своїми лідерами на виконання тих завдань, які відповідають інтересам їх партійного керівництва. Це привнесло у діяльність місцевих рад додаткові політичні навантаження, напруження та конфлікти, які неодноразово проявлялись у діяльності місцевих рад Чернівецької області.

По-третьє, негативним чином на розвиток як місцевої виконавчої влади, так і в рамках компетенцій органів місцевого самоврядування, стала впливати боротьба в середині правлячих фінансово-політичних угруповань, що велася спершу за контроль за окремими об'єктами, далі за галузями економіки, а потім вже й за територіями країни. Ця боротьба нерідко призводила до політичних та управлінських конфліктів і менш за все відповідала інтересам більшості громадян Чернівецької області.

По-четверте, в Україні, загалом, і на Буковині, зокрема, поволі зростає роль і вплив інститутів громадянського суспільства на місцеві управлінські процеси. Це відбувається як у формі ініціатив знизу, так і своєчасної чи, частіше, запізнілої реакції на них згори [44, с. С.724-725].

Інші буковинські дослідники, Ігор Буркут та Олексій Колесников,

вважають, що регіональна еліта Чернівецької області характеризується відсутністю єдиної домінуючої елітарної групи та досить високим ступенем конфліктності. Конфлікти між представниками місцевої еліти носять не ідеологічний характер, а особистий з економічним підґрунтям, тобто йдеться про конфлікти бізнес-інтересів. Ці конфлікти загострюються напередодні виборів і у великій мірі визначають їх перебіг [10, С.180].

Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Наталія Ротар вважає, що можна встановити сфери інтересів великого капіталу на Буковині, які визначають зв'язок між політичними акторами та бізнес-групами на території Чернівецької області. До таких секторів економіки авторка відносить наступні:

агро-сектор, банкінг, експорт/імпорт, митниця («група Фірташа»);

найбільші торговельні об'єкти та ринки Чернівців (предмет конфлікту «групи Фірташа» і «групи Яценюка»);

комунальні підприємства, земля, будівництво і нерухомість в обласному центрі («група Яценюка»);

надра та деревообробна галузь (предмет конфлікту «групи Порошенка» і «групи Яценюка»);

контроль над силовими структурами, бюджетом, державними проектами (предмет конфлікту «групи Порошенка» і «групи Яценюка»). [46, С.204].

Дослідниця виокремлює декілька бізнес-груп загальнонаціонального масштабу, які відстоюють свої інтереси та мають представництво у місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування Чернівецької області (станом на 2018 р.)

«Група Яценюка». На регіональному рівні представлена посадою голови Чернівецької ОДА (О. Фищук), посадою чернівецького міського голови (О. Каспрук), народними депутатами від Політичної партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”, обраними у 2014 р. (М. Федорук, М. Бурбак – в

одномандатних виборчих округах, О. Дроздик – у багатомандатному округу), у період 2010–2015 рр. 15 депутатами Чернівецької міської ради та 21 депутатом Чернівецької обласної ради. До медіа-підтримки «групи Яценюка» належить найбільша в області газета «Молодий буковинець», Інтернет-портал Букінфо і телеканал ТВА.

«Група Фірташа». Пов'язана з діяльністю колишнього голови Чернівецької ОДА М. Папієва та виконувачем обов'язки міського голови, секретаря Чернівецької міської ради В. Михайлішина, які, продовжує Наталія Ротар, «спільними зусиллями розкололи опозиційні фракції «Батьківщини», «Нашої України» і «Фронту Змін» у міській та обласній радах й здобули ситуативну більшість у 2010–2014 рр. та усунули з посади мера Чернівців М. Федорука» [46, С.205]. Після затримання Д. Фірташа в Австрії представництво інтересів «групи Фірташа» в Чернівецькій області «не має чітких контурів, перебуває на етапі реінновації та потенційно діє через секретаря Чернівецької міської ради В. Продана (чоловіка народної депутатки О. Продан) та очолювану ним фракцію Політичної партії «Рідне місто», яка за результатами виборів 2015 р. має 10 депутатських місць» [46, С.205]. Медіа-супровід представництва бізнес-інтересів «групи Фірташа» здійснюється через телеканали «Чернівецький промінь», «Місто» і радіостанцію «Буковинська хвиля», які прямо пов'язуються з подружжям Проданів.

«Група Порошенка». У Чернівецькій області формується на базі команди колишніх функціонерів «Нашої України», умовно очолюваної В. Кулішем та фракціями у Чернівецькій міській (9 місць) та обласній (15) радах. Не маючи «глибокої економічної бази в регіоні, «група Порошенко» може діяти тільки використовуючи інституціоналізований формат центр-периферійних відносин. Депутати, обрані до Верховної Ради України, досить активно послуговуються практикою встановлення асоціативного зв'язку між ними та розподілом субвенцій державного бюджету України місцевим бюджетам, намагаючись таким чином конкурувати з бізнес-групами за

домінування в структурі акторів регіонального політичного режиму» [46, С.205].

Загалом, зазначає Наталія Ротар «усі потужні бізнес-групи регіону (Яценюка, Фірташа, Порошенка), чиї ресурси дозволяють виступати актором регіонального політичного режиму, хоча і були згенеровані докола використання регіональних економічних потужностей, а їх лідери були вихідцями саме з чернівецького регіону, залишаються політично зовнішніми до регіонального політичного режиму, хоча і формують структуру політичного простору Чернівецької області [46, С.207].

Окрім загальнонаціональних великих корпорацій, вивчення взаємин бізнесу та влади в Україні потребує звернення до ролі та місця у системі формування місцевої влади родинних бізнес-груп, переважно середнього рівня. Так, у Чернівецькій міській раді VII скликання такі родинні об'єднання разом із депутатами та членами їх родин займаються торгівлею різними промислових та продуктовими товарами, наданням готельних і ресторанних послуг та послуг у сфері відпочинку.

Також значна депутатів Чернівецької міської ради є засновниками громадських об'єднань різноманітного напрямку: меценатських, спортивних, суспільно-політичних, мистецьких, які використовують або для прикриття своєї підприємницької діяльності, або для просування своїх політичних інтересів. Так, за даними журналістських розслідувань, у Чернівецькій міськраді VII скликання 16 депутатів мали стосунок до діяльності фізичних осіб-підприємців, що є їхніми безпосередніми родичами. Зокрема, «дружина депутата від «Самопоміч» Андрія Брязкала та дочка депутата від «Рідного міста» Валерія Чинуша займається торгівлею медичними і ортопедичними товарами, косметичними товарами, діяльністю у сфері спорту та відпочинку з 2014 року, що принесло їй майже мільйон гривень доходу у 2016 році» [6].

У сфері торгівлі працювали члени родини інших депутатів Чернівецької міської ради. Зокрема, дружина та син депутата від ВО «Свобода» Миколи Собка, які принесли у сімейний бюджет сукупний дохід у

понад 800 тисяч гривень від підприємницької діяльності. Родичі начальника управління капітального будівництва Чернівецької ОДА, депутата Чернівецької міської ради від ВО «Батьківщина» Олександра Пуршаги має бізнес у сфері будівництва, торгівлі будматеріалами, наданням в оренду будівельного устаткування.

Проводили торговельну діяльність і члени родин наступних депутатів Чернівецької міської ради:

депутата від «Рідного міста» Віталія Михайлішина (одяг, взуття, іграшки, косметика);

депутата від БПП «Солідарність» Василя Осачука (деталі та устаткування та автотранспортних засобів);

депутата від «Народного контролю» Ярослава Петришина (комп'ютери та програмне забезпечення);

депутата від БПП Ромео Скрипи (різні види торгівлі у спеціалізованих магазинах та на ринках, надання в оренду майна) [6].

Окрім підприємництва, депутати Чернівецької міської ради активно займаються і громадською діяльністю. Більшість заснованих ними організацій є «профільними» за напрямками бізнесу депутата, або проводять волонтерську діяльність. Так, депутат від «Рідного міста» Володимир Бешлей є засновником і керівником громадського руху «Справедливі Чернівці», котрий на місцевих виборах 2015 року, активно закликав молодь долучатись до їхньої команди з метою змінити місто. Періодичною є діяльність громадської організації «Чернівці – місто майбутнього» депутата Чернівецької міської ради від БПП Ромео Скрипи. Проте найбільша кількість згадок про неї у засобах масової інформації та на офіційній сторінці у мережі Facebook припала на передвиборчий період у 2015 році [6].

Скандал, пов'язаний з «діяльністю» громадської організації «Колоритна Буковина» (засновниками якої є депутат від ВО «Свобода» Андрій Кандиба, його дружина Антоніна Фігель та депутат від ВО «Свобода» Назар Моклович) виник через організацію заходу для майстрів

хендмейду. До Чернівецької міської ради була подана петиція від ГО «Колоритна Буковина» з проханням влаштувати на пішохідній вулиці О. Кобилянської постійне сувенірне містечко. Петиція у раді була підтримана, але, як з'ясувалося, в «ній не було враховано побажань самих хендмейд-майстрів. До того ж, коли петицію розглядали у міськраді, майстри застерігали депутатів, що на цьому місці згодом почнуть продавати китайський ширвжиток під виглядом сувенірів» [6].

За результатами парламентських виборів 2019 року Чернівецька область стала одним з чотирьох регіонів нашої країни, де вибори завершилися для політичної партії «Слуга народу» справжньою перемогою: чотири мажоритарні мандати на чотирьох виборчих округах. До парламенту пройшли люди справді нові у політиці. Однак, як з'ясувалося, нові народні обранці з Буковини – далеко не самостійні політичні актори, а є представниками бізнес-групи із тіншовими ресурсами, яка є досить впливовою серед лідерів «Слуг народу».

У журналістських розслідуваннях постійно фігурує прізвище підприємця з Чернівецької області Ілля Павлюка, який, за свідченнями наближених до групи, займався фінансовими питаннями в партії на рівні регіонів. Ілля Павлюк є співвласником групи підприємств на Буковині, одна з яких – Тарасовецька птахофабрика. Більшість інформаційних повідомлень про Іллю Павлюка у засобах масової інформації стосуються його діяльності часів В. Януковича. Саме тоді Ілля Павлюк мав свої інтереси на митниці західного регіону України [105].

Буковинські народні обранці також тісно пов'язані із чернівецьким підприємцем. За даними засобів масової інформації, саме Ілля Павлюк приймав рішення щодо висування кандидатур у мажоритарних округах Чернівецькій області. Так, педагог Олена Лис, яка здобула перемогу на окрузі №201 (м.Чернівці), є близькою подругою дружини бізнесмена Христини Павлюк. Швидше за все, сім'я Павлюків свого часу були вінчальними батьками у подружжя Олени та її чоловіка Ігоря Лиса. Між

іншим, чоловіка народної депутатки та Іллю Павлюка пов'язують студентські роки – обидва є випускниками географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [105].

Також під прохідним номером у партійному списку «Слуг народу» є прізвище племінника Іллі Павлюка – Максима Павлюка, який закінчив юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. На момент балотування до Верховної Ради України він перебував на посаді заступника військового прокурора Дарницького гарнізону Центрального регіону України [105].

Ілля Павлюк тісно пов'язаний із одним з найвпливовіших та найбагатших депутатів Чернівецької міської ради, представником політичної партії «Рідне місто» Валерієм Чинушем. За даними з відкритих реєстрів, 23-річна дочка підприємця Софія Павлюк, разом із Валерієм Чинушем, є співвласниками готелю «Буковина» у Чернівцях. Більш того менеджерка готельного комплексу Оксана Гринчук пройшла до Верховної Ради за списком партії «Слуга народу» [105].

Перед місцевими виборами у Чернівецькій області частенько виникають нові політичні партії та рухи з новими обличчями та зазвичай старими обіцянками. Так, влітку 2019 року було представлено новий громадський рух з очевидною можливістю перетворення в майбутню політичну партію «Єдина альтернатива». Адже Чернівці під керівництвом чинного на той час міського голови Олексія Каспрука та більшості його опонентів з депутатського корпусу «сприяло» появі такої «третьої сили». Зайняті постійними конфліктами обидві сторони мало уваги приділяли міському господарству. Тому «Єдина альтернатива» дуже вчасно використала ситуацію. Серед представників нової політичної сили – власник великої торгівельної мережі Роман Клічук, керівники великих будівельних компаній Василь Зазуляк і Володимир Мороз, завідувачка кафедри в Чернівецькому національному університеті Валентина Радчук, завідувач

відділенням у міській лікарні Дмитро Білоус, громадська активістка Любов Свіріденко, бізнесмени Сергій Гринюк і Яна Двірничук та інші.

По-перше, представники цієї бізнес-групи констатували, що єдине, що розвивається у Чернівцях – це приватний бізнес. По-друге, «вони наголосили, що наразі презентують себе саме як громадський рух, а не як політичну партію. Закликали небайдужих приєднуватися – а вже згодом, мовляв, можливо, будуть думати про політику, праймеріз, списки кандидатів тощо». По-третє, члени цієї бізнес-групи підкреслили, що не будуть традиційно критикувати «попередників», а «консолідувати свою енергію на конструктив і розроблятимуть програми змін» [104].

Політологи уже давно попереджали про появу такої команди. Так, політолог Максим Михайленко зазначив: «По-перше, цього року виповнюється десять років, як Чернівці роздирають два бізнесово-політичних угруповання, а це давно сповільнює розвиток міста, попри його неабиякий господарський, творчий потенціал і демократичні традиції. Зокрема, і це дегенеративне протистояння спричинило в останні роки нову хвилю еміграції як до Києва, так і за кордон. Через вищесказане втрачено багато десятків мільйонів євро. На загальнонаціональному тлі Чернівці стали виглядати як закапелок архаїчних політичних практик - меркантильного саботажу і дрібних провокацій, вони постійно потрапляють у новини в ролі острівця дурисвітів, що, як не крути, просто образливо» [104].

Загалом, характеризуючи діяльність фінансово-політичних груп як суб'єктів публічної політики Чернівецької області, дослідники відзначають наступне:

не відбулося демонтажу радянської інституційної системи державного управління та кадрової політики шляхом адекватної та своєчасної її заміни на демократичну модель регіонального управління та розвитку місцевого самоврядування;

згідно чинного в Україні виборчого законодавства місцеві ради опинилися ще більшою мірою залежними від політичної волі центру та пануючої на рівні регіону партійно-кланової кон'юнктури;

негативним чином на розвиток як місцевої виконавчої влади, так і в рамках компетенцій органів місцевого самоврядування, стала впливати боротьба фінансово-політичних угруповань за контроль як за окремими об'єктами, далі за галузями економіки Буковини. Ця боротьба нерідко призводила до політичних та управлінських конфліктів і менш за все відповідає інтересам більшості громадян Чернівецької області;

можна виокремити декілька бізнес-груп загальнонаціонального масштабу, які відстоюють свої інтереси та мають представництво у місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування Чернівецької області: «група Яценюка», «група Фірташа», «група Порошенка»;

окрім загальнонаціональних великих корпорацій, вивчення взаємин бізнесу та влади в Чернівецькій області потребує звернення до ролі та місця у системі формування місцевої влади регіональних бізнес-груп: «група «Рідного міста», «група Романа Клічука», група «Слуг народу» та ін.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

По-перше, вивчення вітчизняних та зарубіжних праць, які присвячені взаєминам великих бізнес-груп та представників центральних і регіональних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування довів, що великі корпоративні об'єднання є одними з найпотужніших суб'єктів політичних і соціально-економічних процесів у багатьох країнах світу.

Дослідники взаємин великого капіталу і владних інституцій виокремлюють наступні моделі формування верстви власників великого капіталу: 1) класична західноєвропейська модель («капіталісти до капіталізму»); 2) волюнтаристські моделі впровадження капіталізму («інтелектуальний капіталізм»); 3) менеджеристські теорії нового класу («капіталізм після капіталістів»); 4) концепція політичного капіталізму та «капіталізм без капіталістів».

Більшість вітчизняних дослідників формулюють фінансово-політичну групу як диверсифіковану структуру корпоративного типу, що була утворена в результаті злиття фінансового, промислового капіталу та політичного впливу з метою отримання прибутку через контроль на систему державного управління. Таке об'єднання характеризується наступними ознаками: контроль над потужними фінансовими та промисловими активами; керівництво фінансовими потоками через приватний банк або іншу фінансово-кредитну установу; наявністю контрольованої депутатської фракції або групи у парламенті, що виступає головним лобістом інтересів ФПГ; інкорпорацією своїх представників у органи виконавчої та судової влади; вплив на редакційну політику ЗМІ; вплив на публічну політику зарубіжних країн тощо.

По-друге, формування фінансово-промислових груп в Україні та їх подальше перетворення у фінансово-політичні були зумовлені наступними

чинниками: становлення ФПГ відбувалось в умовах:

послаблення ролі держави й державних інституцій, знищення системи товарно-грошових і виробничих відносин, відсутності єдиної програми реформ;

первісне нагромадження капіталу в Україні відбувалось в умовах відсутності належного контролю над підприємницькою діяльністю, що викликало тіньовий або напівтіньовий характер функціонування фінансово-промислових груп;

становлення фінансово-промислових груп в Україні на початку 90-х років проходило без зовнішньої конкуренції на відміну від країн Центрально-Східної Європи;

основними сферами утворення великого капіталу в Україні стали банківська сфера та експортна/транзитна діяльність (продукція чорної металургії, газонафтова продукцію);

формування ринкової економіки в новоутвореній державі за умови відсутності правового регулювання спонукали новоутворені бізнес-структури до використання політичного, адміністративного і силового ресурсів;

масове входження представників великого капіталу з кримінальним минулим до влади призвело до перенесення таких методів і у сферу політики.

Перший етап становлення великого капіталу у незалежній Україні припадає на 1991–1994 рр. Це період формування і функціонування перших лобістських груп, що отримували прибутки від роботи українських державних підприємств та шалені кошти від посередницьких операцій із перепродажу енергоносіїв.

Другий етап тривав з 1994 по 1998 р. Йому притаманні наступні риси: діяльність кількох регіональних бізнес-груп, що стали основою для сучасних фінансово-політичних груп; починаються активні патрон-клієнтські зв'язки між представниками великого капіталу та органів державної влади; створення чиновниками найвищого рівня власних потужних бізнес-груп.

На третьому етапі, що тривав з 1998 по 2004 р., ФПГ започаткували

процес інституалізації та легалізації своїх структурних утворень. Водночас проходить посилення взаємодії ФПГ із органами виконавчої влади та Адміністрацією Президента України.

Четвертий етап, що відноситься до 2005–2010 рр., характеризується боротьбою провідних фінансово-промислових груп за прямий доступ до державної влади та економічних ресурсів в країні.

П'ятий етап у діяльності фінансово-політичних груп тривав з 2010 по 2014 р. Потужний адміністративний вплив Президента України В. Януковича був використаний встановлення контролю над державними інституціями та економікою окремими фінансово-політичними групами.

Шостий етап діяльності фінансово-політичних груп в Україні тривав з 2014 р. до 2019 р. Характерними ознаками функціонування ФПГ на цьому етапі є перебування засновників-власників ФПГ на ключових державних посадах та постійна боротьба за перерозподіл фінансових потоків у країні.

Сьомий етап взаємин влади та великого капіталу розпочався зі вступом на посаду президента Володимира Зеленського у травні 2019 р. Зменшення впливу олігархів на політичні та економічні процеси в Україні було однією з центральних передвиборчих обіцянок кандидата від політичної партії «Слуга народу». Яскравим кроком Президента В.Зеленського щодо взаємин влади та великого капіталу в Україні стало ухвалення Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» або закону про деолігархізацію. У документа є чимало критиків, особливо в частині повноважень Ради нацбезпеки і оборони України визначати того, хто є олігархом. Однак і інші статті критикували і називали популістськими та такими, що не підкріплені правовими механізмами для їх реалізації. Опозиційні фракції називають закон інструментом політичних переслідувань критиків влади.

По-третє, до легальних/напівлегальних інструментів впливу фінансово-політичних груп на реалізацію державної політики в Україні

можна віднести: утворення різноманітних політичних партій, об'єднань і рухів, громадських організацій як на місцевому, так і на загальнонаціональному рівні; безпосередня участь представників великого капіталу у виборах до місцевих та центральних органів влади; лобіювання своїх інтересів у Верховній Раді України за допомогою «кишенькових» фракцій і груп та довірених осіб; формування суспільно-політичної позиції українських громадян з різноманітних політичних та соціально-економічних питань за посередництва власних ЗМІ та окремих медійних експертів; проведення, фінансування та висвітлення в засобах масової інформації різноманітних соціально-економічних і політичних акцій; мобілізація підтримки мешканців за допомогою ЗМІ й створення умов для реалізації різноманітних форм прямої демократії; використання ЗМІ для формування суспільно-політичних настроїв у населення тощо.

До нелегальних/латентних інструментів реалізації інтересів ФПГ в Україні можна віднести: прямий підкуп працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, суддів; шантаж публічних осіб та представників неурядових організацій; рейдерство як об'єктів нерухомості, господарюючих суб'єктів, так і політичних сил та громадських організацій, засобів масової інформації; «купівлю» посад у центральних і місцевих органах виконавчої влади та місць у партійних списках; інвестування фінансів у лобістські структури інших держав з метою зовнішнього тиску на українську владу; промоушен «потрібних» законопроектів; лобіювання інтересів бізнес-структур через політичні/бізнес-кола інших держав; відмивання «сірих» фінансів через треті країни (офшори) за допомогою офіційних фондів, неурядових організацій, ЗМІ, волонтерських проектів, кримінальних структур тощо.

По-четверте, основними моделями діяльності великих бізнес-структур у державах консолідованої демократії є: англо-американська, континентальна європейська та гібридна. При цьому бізнес-структури мають наступні ознаки: різноманітність нормативно-правових форм; діалогом із органами державної

влади та інститутами громадянського суспільства за допомогою формалізованого лобізму; постійне удосконалення діалогу з урахуванням норм національного законодавства та глобальних викликів.

По-н'яте, характеризуючи діяльність фінансово-політичних груп як суб'єктів публічної політики Чернівецької області, дослідники відзначають наступне:

не відбулося демонтажу радянської інституційної системи державного управління та кадрової політики шляхом адекватної та своєчасної її заміни на демократичну модель регіонального управління та розвитку місцевого самоврядування;

згідно чинного в Україні виборчого законодавства місцеві ради опинилися ще більшою мірою залежними від політичної волі центру та пануючої на рівні регіону партійно-кланової кон'юнктури;

негативним чином на розвиток як місцевої виконавчої влади, так і в рамках компетенцій органів місцевого самоврядування, стала впливати боротьба фінансово-політичних угруповань за контроль як за окремими об'єктами, далі за галузями економіки Буковини. Ця боротьба нерідко призводила до політичних та управлінських конфліктів і менш за все відповідає інтересам більшості громадян Чернівецької області;

можна виокремити декілька бізнес-груп загальнонаціонального масштабу, які відстоюють свої інтереси та мають представництво у місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування Чернівецької області: «група Яценюка», «група Фірташа», «група Порошенка»;

окрім загальнонаціональних великих корпорацій, вивчення взаємин бізнесу та влади в Чернівецькій області потребує звернення до ролі та місця у системі формування місцевої влади регіональних бізнес-груп: «група «Рідного міста», «група Романа Клічука», група «Слуг народу» та ін.

Обмеження впливу фінансово-політичних груп на реалізацію публічної влади в державі можливе за умови:

створення прозорої економічної системи, в якій корпоративний сектор є одним із учасників товарно-грошових відносин, а не власником і «законодавцем» цієї системи;

модернізації відносин між органами публічної влади, корпоративними утвореннями та громадянами для забезпечення ефективного публічного управління й утворення сервісно-орієнтовної держави;

посилення контролю за діяльністю фінансово-промислових груп з боку громадянського суспільства;

удосконалення національного законодавства щодо регламентації порядку використання коштів державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій і в галузі медіа-права;

зменшення залежності політичних сил від фінансових вливань з боку впливових підприємців;

необхідність чіткої регламентації структури власності того чи іншого медіа-ресурсу та визначення вимог до статусу фізичної/юридичної особи-резидента власника ЗМІ;

створення прозорих механізмів взаємодії великого капіталу з органами державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амосов А. И. Социал-экономическая эволюция России. М. : Наука 2004. 183 с.
2. Аслунд А. Україна. Що пішло не так і як це виправити. Київ : Києво-Могилян. акад. : Ін-т міжнар. економіки Петерсона. 2015. 292 с.
3. Бакай І. «Усі багаті люди України зробили свій капітал на російському газі»: [Бесіда з народним депутатом України, головою правління НАК “Нафтогаз Україна” / розмову вів В. Тимошенко] // Галицькі контракти. 1998. № 43. С. 18.
4. Барсукова С. Ю. Нерыночные обмены между российскими домохозяйствами: теория и практика реципрокности. М. : ГУ ВШЭ, 2004. 52 с.
5. Бекешкіна І. Ставлення населення до бізнесменів у політиці // Соціальні виміри суспільства. Київ : Ін-т соціології НАН України. 2008. Вип. № 11. С. 117–130.
6. Бізнес-родини Чернівецької міськради та їх громадське прикриття. URL: [HTTPS://IZBIRKOM.ORG.UA/NEWS/ATTESTATSIIA-MESTNYKH-DEPUTATOV-29/2018/BIZNES-RODINI-CHERNIVETSKOYI-MISKRADI-TA-YIKH-GROMADSKO-PRIKRITTIA](https://izbirkom.org.ua/news/attestatsiia-mestnykh-deputatov-29/2018/biznes-rodini-chernivetskoji-miskradi-ta-yikh-gromadske-prikrittia)
7. Бироваш М. Хозяин – барин. Национальная экономика переходит в руки узкого круга бизнесменов, вырываясь в мировые лидеры по уровню своей монополизации. URL: <http://korrespondent.net/business/1235610-korrespondent-hozyain-barinekonomika-ukrainy-perehodit-v-ruki-uzkogo-kruga-biznesmenov>
8. Больові точки української демократії. Розподіл повноважень між гілками влади у трикутнику «президент – парламент – уряд» // «Больові точки» української демократії. Київ, 2002. С. 18–28.
9. Боротьба з корупцією, деолігархізація – обіцянки Порошенка за два роки // Gazeta.ua. URL: <http://gazeta.ua/articles/politics/borotba-z-korupciyeyu-deoligarhizaciya-obicyankiporoshenka-za-dva-roki/700175>
10. Буркут І.Г., Колесников О.В. Виборчі технології: регіональний досвід. Чернівці : Букрек, 2009. 240 с.
11. Верней О. Є. Особливості діяльності промислово-фінансових груп: зарубіжний досвід та українські перспективи // Регіон. економіка. 2008. № 3. С. 127–132.
12. Верстюк І. Формула успіху: навіщо Ахметов і Порошенко придумали Роттердам плюс – розслідування. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/publications/formula-uspahunavishcho-ahmjetov-i-poroshenko-pridumali-roterdam-pljus-rozsliduvannja1249297.html>

13. Вільсон Є. Політичні організації в Україні // Сучасність. 1992. № 5. С. 162–167.
14. Воробйов Є. М. Перспективи розвитку транснаціональних фінансово-промислових груп на пострадянському просторі // Вчені записки Харківського гуманітарного інституту. Харків. 2003. С. 261–268.
15. Выручка компаний Фирташа за 2012 год составила 6 миллиардов долларов] // Минфин. URL : <https://minfin.com.ua/2013/03/19/733606/>
16. Гальчинський А. С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. Київ : Українські пропілеї. 2001. 320 с.
17. Ганус А. Таємні офшори Юлії Тимошенко URL: <http://expres.ua/main/2016/06/27/191475-tayemni-ofshory-yuliyi-tymoshenko>
18. Глава податкової в минулому році заробив мало не менше за всіх URL: https://projects.dt.ua/ECONOMICS/glava_podatkovoyi_v_minulomu_rotsi_zarobiv_malo_ne_menshe_za_vsih.html
19. Глазунов В. В. Демократические и олигархические тенденции в условиях современного политического рынка. Запоріжжя : Просвіта. 2006. Вип. 18. С. 87–93.
20. Глазунов В. В. Олигархические трансформации. Запорожье : КПУ. 2011. 364 с.
21. Голуб А. Від прозорості до контролю URL: <http://tyzhden.ua/Economics/185040>
22. Гордейчик Е. Дела на миллиард // Фокус. 2016. 05 лют. № 5 (466). С. 24–25.
23. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем. Київ : Знання. 2011. 286 с.
24. Д'яконова І. І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України // Економіка пром-сті. 2008. № 2. С. 10–18.
25. Данилишин Б. Шлях розвитку – тільки через порозуміння // Дзеркало тижня. Україна. 2011. № 23. 24 черв. С. 7.
26. Демченко И. Л. Приватизация малая – проблемы большие // Философская и социологическая мысль. 1992. № 10. С. 67–75.
27. Джордан Г. Группы давления, партии и социальные движения: есть ли потребность в новых разграничениях? // Мировая экономика и международные отношения. 1997. № 1. С. 23–30.
28. До фінансування "Слуги народу" є питання: знайдено фейкових спонсорів-"мільйонерів" URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/2021-10-09/k-finansirovaniyu-slugi-naroda-est-voprosyi-nauidenyi-feykoviye-sponsoryi-millioneryi/246195>
29. Довідник банківських установ URL: <https://www.bank.gov.ua/control/bankdict/banks>

30. Дубогрыз Е. Сокровища нации URL: http://www.kontrakty.com.ua/show/rus/print_article/30/0320054662.html
31. Дубровский В. Что делать с коррупцией? Рецепт “бросить их всех за решетку” срабатывает лишь в отдельных случаях URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=1&aid=227236
32. Дуцик Д. Політична журналістика. Київ : Видавн. дім “Києво-Могилян. акад.”. 2005. 138 с.
33. Дюверже М. Партийная политика и группы давления. Сравнительное введение // Социально-гуманитарные знания. 2000. № 4. С. 261–271.
34. Дюверже М. Политические партии ; пер. с фр. М. : Академ. Проект. 2000. 538 с.
35. Эксперти: у Кабміні 5 офіційних мільйонерів і 2 “підпільних” URL: <https://www.unian.ua/crimea/477277-u-kabmini-azarova-5-ofitsiynih-milyoneriv-i-2-pidpilnih-eksperti.html>
36. Енциклопедія державного управління. Львів : ЛРІДУ НАДУ. 2011. 712
37. Ефремов рассказал, почему Ахметов не ходит в Раду, и пообещал максимальную явку регионалов URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/1191205-efremov-rasskazalpochemu-ahmetov-ne-hodit-v-radu-i-poobeshchal-maksimalnuyu-yavku-regionalov>
38. Європейська практика відкритих медіа – як зменшити вплив олігархічних ЗМІ? URL: <http://www.euointegration.com.ua/articles/2015/06/10/7034674/>
39. Єрмолаєв А. Аграрний сектор України: тенденції, суб’єкти, перспективи реформування URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/549/file/Agro%202015.pdf>
40. Жаліло Я. А. Корпоративні інтереси і вибір стратегічних пріоритетів економічної політики. Київ : НІСД. 1999. 60 с.
41. Зеленський та олігархи: чи здатна Банкова на деолігархізацію України? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zelenskyi-ta-oliharkhy-chy-zdatna-bankova-na-deoliharkhizatsiiu-ukrainy/31207903.html>
42. ЗМІ пов’язали з Турчиновим та Лук’янчуком мережу обмінників, співвласницею якої є 23-річна модель URL: https://tsn.ua/politika/zmirov-yazali-z-turchinovicim-ta-luk-yanchukommerezhu-obminnikov-spivvlasniceyu-yakoyi-ye-23-richna-model-923560.html?_ga=2.13041653.31583019.1522262254-322029447.1522262251
43. Інформація Казначейства щодо сум бюджетної дотації URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/rezalt/293962.html>
44. Історія розвитку органів влади на території Чернівецької області : монографія. Чернівці : Букрек, 2014. 812 с.

45. Казанський Д. Як Ахметов балансує між Києвом і Донецьком (документи) URL: <http://tyzhden.ua/Politics/167567>
46. Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н. Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – 248 с.
47. Козирєва Т. Битва за Вашингтон. Лобі Віктора Пінчука. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/09/29/7122153/>
48. Козирєва Т. Битва за Вашингтон. Лобі Дмитра Фірташа. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/01/30/7133852/>
49. Козирєва Т. Битва за Вашингтон. Офшорне лобі Юлії Тимошенко. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/10/27/7124994/>
50. Концерн “Укрпромінвест” реорганізований в корпорацію “Група “Укрпромінвест” URL: <http://podrobnosti.ua/206038-kontsern-ukrprominvest-reorganizovan-v-korporatsijugruppa-ukrprominvest.html>
51. Кучма Л. Д. Шляхом радикальних економічних реформ. Доповідь Президента України про основні засади економічної та соціальної політики. Київ : Вироб. Об-ня “Поліграфкнига”. 1994. 94 с.
52. Кучма О. Хто профінансував президентські вибори? URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/07/4/7030858/>
53. Лаптев В. А. Предпринимательские объединения: холдинги, финансово-промышленные группы, простые товарищества. М. : Волтерс Клувер. 2008. 94 с.
54. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. Київ : Атіка. 1999. 240 с.
55. Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии // Диалог. 1990. № 3. С. 30–33.
56. Мостова Ю. Мрії про Yesterday and Tomorrow [інтерв’ю з В. Пінчуком] // Дзеркало тижня. 2008. № 23 (702). 21 черв. С. 1–4.
57. Народне господарство України у 1992 році. Статистичний щорічник. Київ : Техніка. 1993. 464 с.
58. Наші підприємства сьогодні є містоутворюючими в Україні – Косюк. URL : <https://apostrophe.ua/news/business/2017-11-21/nashi-predpriyatiya-segodnyayavlyayutsya-gradoobrazuyuschimi-v-ukraine---kosyuk/113669>
59. Падение доверия к СМИ и медиа-войны олигархов. URL: <http://rian.com.ua/analytics/20151104/376351354.html>
60. Паппэ Я. Ш. “Олигархии” : Экономическая хроника, 1992–2000. М. : ГУ-ВШЭ. 2000. 232 с.
61. Пасхавер О. Й. Приватизація та реприватизація в Україні після “помаранчевої” революції. Київ : Міленіум. 2006. 106 с.

- 62.Пасхавер О. Й. Світовий досвід для України: взаємовідносини великого капіталу з владою і суспільством. Київ : Центр екон. Розвитку. 2007. 68 с.
- 63.Пасхавер О. Й. Українська приватизація: групи інтересів, причини кризи, шляхи її подолання. Київ, 2008. 85 с.
- 64.Пасхавер О. Й. Формування великого приватного капіталу в Україні. Київ : Міленіум. 2004. 90 с.
- 65.Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко]. Київ : Генеза. 2004. 736 с.
- 66.Приват – фінансово-промислова група компаній. URL: <https://bp.ubr.ua/business/privat-248>
- 67.Про внесення змін до деяких законів України з питань приватизації щодо реалізації положень Державної програми приватизації на 2012–2014 роки : Закон України від 13 січ. 2012 р. № 4336-VI // Відом. Верхов. Ради України. 2012. № 43. С. 551.
- 68.Про затвердження положення “Про фінансово-промислові групи в Україні” : Указ Президента України від 27 січ. 1995 р. // Голос України. 1995. 7 лют. (№ 24). С. 12.
- 69.Про промислово-фінансові групи в Україні : Закон України від 21 листоп. 1995 р. № 437/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 23. С. 88.
- 70.Процун Н. М. Зарубіжний досвід функціонування фінансово-промислових груп та можливості його імплементації в Україні // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия “Экономика и управление”. 2012. Т. 25 (64). № 1. С. 154–162.
- 71.Работягова І. В. Сутність політичних партій в рамках політичного ринку України URL: <http://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3211/2785>
- 72.Рада схвалила закон про олігархів. Як Зеленський боротиметься з великими бізнесменами. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58658926>
- 73.Рахманов О. А. Проблема формування верстви власників крупного капіталу в соціологічних концепціях капіталізму. Київ : Логос. 2011. Вип. 13. С. 47–55.
- 74.Рахманов О. А. Формування політичної суб’єктності власників крупного капіталу в Україні // Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. 2012. № 1 (13). С. 48–56.
- 75.Рахманов О. Власники великого капіталу як суб’єкт соціально-економічних перетворень в Україні. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2012. 376 с.

- 76.Резнік В. Верства багатих людей в українському суспільстві: стан соціальної легітимності та можливості легітимації. Київ : Ін-т соціології НАН України. 2011. С. 124–133.
- 77.Рейтерович В. І. Особливості функціонування фінансовополітичних груп інтересів у системі публічної політики. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=>
- 78.Рейтинг Forbes: 100 найбагатших–2016 URL: <http://forbes.net.ua/ua/ratings/4>
- 79.Рівень нерівності в Україні просто неприйнятний – голова Представництва ЄС. URL: 228 <https://economics.unian.ua/finance/10026065-riven-nerivnosti-v-ukrajini-prostonepriyvatniy-golova-predstavnictva-yes.html>
- 80.Рущенко І. “Кримінальна революція” як соціетальний чинник // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2008. № 3. С. 194–210.
- 81.Сабанадзе Ю. В. Групи інтересів у перехідних суспільствах. Київ : Логос. 2009. 208 с.
- 82.Самофалов А. Операція “деолігархізація”. Як Порошенко виконав найгучнішу обіцянку 2015 URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/12/24/7093584/> 229
- 83.Селеньи І. Построение капитализма без капиталистов. Образование классов и борьба элит в посткоммунистической Центральной Европе Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина. 2008. 320 с.
- 84.Система ProZorro должна вернуть в бюджет десятки миллиардов – Яценюк. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/1946715-sistema-prozorro-doljna-vernutv-byudjet-desyatki-milliardov-yatsenyuk.html>
- 85.Сімдесят один відсоток українців впевнені, що провідні ЗМІ належать олігархам. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/4/7091360/>
- 86.Смешко І.: “В деле Фирташа ставки выше, чем жизнь – он носитель информации о связях высшего руководства РФ с властью в Украине” URL: <http://gordonua.com/publications/smeshko-v-dele-230-firtasha-stavki-vyshe-chem-zhizn-ndash-on-nositel-informacii-o-svyazyah-vysshegorukovodstva-rf-s-vlastyu-v-ukraine-175943.html>
- 87.Ставлення українців до бізнесу: у полоні радянських стереотипів // Інформ. бюл. Міжнар. центру перспект. дослідж. 2007. № 21 (368). 10 с.
- 88.Стародубская М. Украинские ФПГ в соцсетях: топ-10 самых упоминаемых компаний URL: http://mmr.ua/show/ukrainskie_fpg_v_sotssetyah_top-10_samyh_upominaemyh_kompaniy_#34259353.1524333846

89. Стожок О. З. Фінансово-промислові групи в Україні та організаційні механізми їх удосконалення // Вісн. Житомир. держ. технолог. ун-ту. Серія: Екон. науки. 2009. № 1 (47). С. 205–207.
90. Сушко О. Українські фінансово-промислові групи в політико-економічних процесах // Екон. часопис XXI. 2003. № 6. С. 33–37.
91. Схеми против Независимости URL: http://www.liga.net/projects/corruption_schemes/
92. Телешун С. О. Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки: українські реалії. Київ–Херсон. 2008. 151 с.
93. Телешун Я. С. Клієнтелізм як складова функціонування фінансово-політичних груп. Вінниця : Вид-во Дон. нац. ун-ту ім. Василя Стуса. 2017. № 3. С. 79–83.
94. Телешун Я. С. Особливості функціонування фінансово-політичних груп у системі публічної політики: реалії України // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. Київ ; Одеса : Типографія “Айс Принт”. 2016. № 1/2 (29/30). С. 137–142.
95. Тимошенко может реприватизировать до 3000 предприятий, которые покрывал Кучма и Ко URL: <https://www.pravda.com.ua/>
96. Томенко М. Олігархічні групи як суб’єкти політичного процесу: методологічні аспекти // Універсум. 2000. № 11–12 (85–86). 65 с.
97. Турчинов О. Особливості української олігархії // Політична думка. 2000. № 3. С. 15–20.
98. Уилсон Э. Между двумя совершеннолетиями URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/Mezhdu-dvumya-sovershennoletiyami-15465>
99. Украинцы винят в экономическом кризисе коррумпированных чиновников и олигархов URL: <http://zn.ua/ECONOMICS/ukraincy-vinyat-v-ekonomicheskom-krizisekorrumpirovannyh-chinovnikov-i-oligarhov-188075.html>
100. Фортестью Стивен. Русские нефтяные бароны и магнаты металла. Олигархи и государство в переходный период. М. : Столица-принт, 2008. 379 с.
101. Халипов В. Ф. Энциклопедия власти. М. : Академ. проект; Культура. 2005. 1056 с.
102. Шеремет П. Тимоти Снайдер: “Не думаю, что все это может привести к краху ЕС. Brexit лишь приведет нас в какую-то другую Европу” URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2016/07/1/7113375/>

103. Шульга М. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2006. № 4. С. 24–37.
104. Як війна кланів Фірташа та Яценюка у Чернівцях породила нову політсилу. URL: <https://regionews.ua/ukr/articles/1594286588-yak-viyna-klaniv-firtasha-ta-yatsenyuka-u-chernivtsyah-porodila-novu-politsilu>
105. Зе-Команда: хто стоїть за її обранцями на Буковині. URL: https://molbuk.ua/chernovtsy_news/179151-ze-kkomanda-khto-stoyit-za-yiyi-obrancymy-na-bukovyni.html
106. Champion M. Ukraine Resists Its Own Revolution. URL: <https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-02-18/ukraine-is-still-stuck>
107. Freund C. The Origins of the Superrich: The Billionaire Characteristics Database. URL : <https://piie.com/publications/wp/wp16-1.pdf>
108. Fukuyama F: What is Corruption? URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruptiona-collection-of-essays>
109. Mauro P., The Persistence of Corruption and Slow Economic Growth [Електронний ресурс] URL: <http://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2016/12/30/the-persistence-of-corruption-and-slow-economic-growth-16199>